

Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας

Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο

‘Έλλην’, ‘Ρωμηός’, ‘Γραικός’: Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες

Περίληψεις Ανακοινώσεων

Αθήνα, 19-21 Ιανουαρίου 2017
Αμφιθέατρο «Ιωάννης Δρακόπουλος»
Κεντρικό Κτίριο Πανεπιστημίου Αθηνών, Πανεπιστημίου 30

ΟΙ ΡΑΓΔΑΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ, καθώς και η ανάδυση νέων κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων, που χαρακτήρισαν τις τελευταίες δεκαετίες, συνοδεύτηκαν από ζωηρό αναστοχασμό σε ζητήματα ταυτοτήτων. Τα ζητήματα αυτά βρέθηκαν στο επίκεντρο του επιστημονικού ενδιαφέροντος αλλά και της δημόσιας ιστορίας, προκαλώντας έντονο διάλογο, καθώς και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα επιστημονική παραγωγή. Η σχετική έρευνα εμπλούτισε τις γνώσεις μας, εκλέπτυνε την ιστορική μας ματιά, συνέβαλε σε νέες κριτικές προσεγγίσεις, διευρύνοντας τον προβληματισμό μας αναφορικά με τις ιστορικές διαδρομές των εννοιών που χρησιμοποιήθηκαν ως συλλογικοί προσδιορισμοί, τόσο από τη διεθνή όσο και από την ελληνική βιβλιογραφία.

Στο πλαίσιο αυτού του προβληματισμού το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών διοργανώνει, στις 19-21 Ιανουαρίου 2017, συνέδριο με τίτλο: 'Ελλην', 'Ρωμηός', 'Γραικός': συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες. Οι θεματικές του συνεδρίου θα επικεντρωθούν στο περιεχόμενο και στις έννοιες που προσέλαβαν σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές όροι που σήμερα παραπέμπουν στη συλλογικότητα των Ελλήνων. Φιλοξενώντας παραδείγματα από διαφορετικές ιστορικές εμπειρίες και κοινωνικοπολιτικά περιβάλλοντα, από τον αρχαιοελληνικό κόσμο μέχρι τον 19ο αιώνα και τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους, το συνέδριο έχει ως στόχο να αναδείξει τις σύνθετες διεργασίες συγκρότησης των συλλογικών προσδιορισμών ('Ελλην', 'Ρωμηός', 'Γραικός') και τη χρήση τους στα εκάστοτε ιστορικά συμφραζόμενα και στην ιστορική έρευνα. Γλώσσες του συνεδρίου είναι η ελληνική και η αγγλική.

Επιστημονική/Οργανωτική Επιτροπή:

Όλγα Κατσιαρδή-Hering (Πρόεδρος)

Αναστασία Παπαδία-Λάλα, Μαρία Ευθυμίου, Ειρήνη Χρήστου,

Κατερίνα Νικολάου, Σοφία Ανεζίρη, Κατερίνα Κωνσταντινίδου,

Βάσω Σειρηνίδου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης

Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη

Ομότιμη Καθηγήτρια, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

“Εμεῖς οἱ Ἕλληνες ἀφοῦ ἐχάσαμε τὸ βασίλειο, ἐχάσαμεν ὅλα”: Πῶς αυτοπροσδιορίζονταν οἱ ὑπὸ ξένη κυριαρχία Ἕλληνες. Ἡ μαρτυρία τῶν κειμένων

Ἡ αδυναμία εξακρίβωσης τοῦ τρόπου αυτοπροσδιορισμοῦ τῶν νεότερων Ελλήνων μέσω προφορικών μαρτυριῶν οδηγεί αναγκαστικά στην αναζήτηση μαρτυριῶν στον γραπτὸ λόγο. Σε αὐτὸν διατηρεῖται μία πολὺ μεγάλη διαχρονικὴ σειρά μαρτυριῶν σε πάσης φύσεως κείμενα. Βεβαίως, τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι κείμενα λογίων, κληρικών καὶ λαϊκών, συναντώνται ὅμως ἐνίοτε καὶ κείμενα ὀλιγογράμματος ἀνθρώπων, ὁ λόγος τῶν ὁποίων μας φέρνει πλησιέστερα στη λαϊκὴ ἐκφραση καὶ διατύπωση τοῦ τρόπου αυτοπροσδιορισμοῦ τους. Μέσα σε αὐτὸ το πλαίσιο θὰ σχολιαστοῦν οἱ δηλωτικοὶ ὅροι προσδιορισμοῦ τῆς ταυτότητας *Ἕλληνες* *Ῥωμαῖοι* / *Ῥωμιοί*, *Γραικοί*, ὡς ἐθνικά ὀνόματα καὶ ὡς ἐπίθετα ὅπως *ελληνικός* ἢ *ρωμαϊκός*, συνδυόμενα συχνά ἀπὸ ἄλλους προσδιορισμούς π.χ. *χριστιανοί*, *παλαιοί*, *νέοι*, *νεότεροι Ἕλληνες*, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ επανειλημμένως χρησιμοποιούμενο *ελληνικόν γένος* καὶ τὸ σπανιότερα ἀπαντῶμενο *ελληνικόν ἔθνος*.

Ἡ εξέταση τῶν ὁρῶν ἐπιχειρεῖται μέσω μίας κατηγοριοποίησης τῶν κειμένων που μας παρέχουν τὶς μαρτυρίες, ὅπου αὐτὴ εἶναι ἐφικτή. Οἱ μαρτυρίες θὰ παρουσιαστοῦν ἐξ ἀνάγκης με ἐνδεικτικὰ παραδείγματα με κατὰ τὸ δυνατόν χρονολογικὴ σειρά, ὥστε νὰ παρακολουθοῦνται τόσο ἡ χρονικὴ διάρκεια στη χρῆση τῶν ἰδίων ὁρῶν ἀφενός, ὅσο καὶ οἱ παρατηρούμενες μεταβολές τους ἀφετέρου.

Πάνος Βαλαβάνης

Καθηγητὴς, Εθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Αθηνῶν

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ ἡ πανελλήνια συνείδηση στα πανελλήνια ἱερά

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀποτελοῦσαν μὲν ἓνα ἐνιαῖο ἔθνος ἀλλὰ πολιτικά ἦταν χωρισμένοι σε πολλὰ, ἀνταγωνιστικὰ κρατίδια, που βρίσκονταν συνεχῶς σε πολεμικὲς διενέξεις μεταξύ τους.

Τὰ πανελλήνια ἱερά (Ὀλυμπία, Δελφοί, Ἰσθμία, Νεμέα) ἦταν χώροι ἐπαφῆς καὶ κοινῆς δράσης τῶν Ελλήνων ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνταν καὶ ὡς τόποι ἐκδήλωσης ἀνταγωνισμοῦ καὶ πολιτικῆς ἀντιπαράθεσης. Αὐτὴ ἀρχισε νὰ ἐκδηλώνεται ἀπὸ τὸ δεῦτερο μισό τοῦ 8ου αἰ. π.Χ., με τὴν ἀνάθεση ὀπλῶν τῶν ἠττημένων καὶ τὴν ἐκθεσὴ τους ὑπὸ μορφὴν τροπαίων. Ἀντίστοιχος, πολιτικός - ἰδεολογικός στόχος ἐνυπάρχει καὶ στα ἔργα τῆς μεγάλης ἀρχιτεκτονικῆς καὶ γλυπτικῆς, που ἀκολούθησαν τὶς ἐπόμενες περιόδους. Τὰ ἔργα αὐτὰ ἀνετίθεντο ὡς ἐκδήλωση ευσέβειας πρὸς τοὺς θεοὺς ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἀποτελοῦσαν καὶ ἐνέργειες δημόσιας ἐπίδειξης: Οἱ εἰκόνες αὐτὲς ἀποτύπωναν μεγάλα γεγονότα στη συλλογικὴ μνήμη καὶ λειτουργοῦσαν ὡς μέσα προβολῆς μηνυμάτων ἰσχύος καὶ πολιτικῆς ἐπιρροῆς ἀτόμων, γενῶν καὶ πόλεων-κρατῶν.

Από την τελευταία έρευνα επισημαίνεται η άμεση χωρική και οπτική συνάφεια των αναθημάτων, που είχε στόχο την ανάδειξη της αντιπαράθεσης μεταξύ των αντιπάλων πόλεων. Στα μεγάλα ιερά ελάμβανε χώραν μονίμως ένας αγώνας ανάμεσα στο πανελλήνιο και στο τοπικό. Από την παλαιότερη έρευνα είχε ιδιαιτέρως προβληθεί ο ειρηνοποιός και ενοποιητικός ρόλος των ιερών. Σήμερα, όλα ερμηνεύονται μέσω του ανταγωνιστικού χαρακτήρα των αρχαίων Ελλήνων, που εκφραζόταν με τον ίδιο τρόπο σε πολεμικό, αθλητικό και καλλιτεχνικό επίπεδο.

Παρόλα λοιπόν τα κοινά πολιτιστικά χαρακτηριστικά τους, μπορούμε να πούμε πως οι αρχαίοι Έλληνες ήταν περισσότερο Αθηναίοι, Σπαρτιάτες, Θηβαίοι ή Κορίνθιοι και λιγότερο Έλληνες. Η τοπική πολιτική τους ταυτότητα ήταν τόσο ισχυρή που δεν μπόρεσε ποτέ να πλησιάσει και να κατακτήσει τα όρια της πανελλήνιας συνείδησης. Η δε πολιτισμική τους ενότητα, η Ελληνικότητα, εκδηλώθηκε σε μεγάλο βαθμό μέσα από την ανάγκη της αντιπαράθεσης. Στην αρχαία Ελλάδα είχαμε περισσότερο έναν πανελληνισμό της αντιπαράθεσης παρά έναν πανελληνισμό της σύνθεσης.

Ελπίδα Βόγλη

Επίκουρη Καθηγήτρια, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Ποιοι είναι Έλληνες; Ο ορισμός του πολίτη και οι αναμορφώσεις της ελληνικής ταυτότητας κατά τη διάρκεια της Επανάστασης

Η προοπτική της σύστασης ελληνικού εθνικού κράτους μετά την έναρξη των εχθροπραξιών το 1821 εγκαινίασε ένα νέο κύκλο συζητήσεων σχετικά με το περιεχόμενο της ελληνικής ταυτότητας. Εξάλλου, οι Έλληνες που πρωταγωνιστούσαν στα πολιτεύματα της δεκαετίας, ήταν αποκλειστικά οι πολίτες του κράτους που επρόκειτο να δημιουργηθεί, εάν η έκβαση του πολέμου επέτρεπε την αναγόρευσή τους σε *κυρίαρχο λαό* και ανεξάρτητο *πολιτικό έθνος* –όροι, επίσης νεωτερικοί, που εισήχθησαν στο ελληνικό λεξιλόγιο σχεδόν ως υποσύνολα της ‘φαντασιακής’ κοινότητας του ‘γένους’ αλλά και ως διακριτές συλλογικότητες που συνδέονταν στενά με τις επαρχίες που θα αποτελούσαν την επικράτεια της μελλοντικής Ελλάδας. Υπό αυτό το πρίσμα ο ορισμός του πολίτη αποτέλεσε τη νέα ταυτότητα του Έλληνα, η οποία ήταν αναγκαίο να περιγράφει με σαφή κριτήρια τόσο την εθνική ενότητα των επαναστατών όσο και την εθνική υπόσταση του επιδιωκόμενου κράτους. Η επιλογή των κριτηρίων, που αποτελεί το θέμα αυτής της ανακοίνωσης, αποδείχθηκε εξαιρετικά περίπλοκη διαδικασία, όχι μόνον διότι υπήρχε κίνδυνος να αποκλείσει από το υπό σύσταση κράτος πολλές ελληνικές ομάδες, αλλά κυρίως διότι ήταν εκ των πραγμάτων επιβεβλημένο να επιφέρει τον αποκλεισμό των Οθωμανών και εχθρών στα πεδία της μάχης που κατοικούσαν στις ίδιες επαρχίες, να προσφέρει κίνητρα για τη συσπείρωση και επέκταση των ελληνικών στρατοπέδων και παράλληλα να εξυπηρετήσει πολλές άλλες επιτακτικές ανάγκες, που επίσης συνδέονταν με τον συνεχιζόμενο

πόλεμο και τον παράλληλο διπλωματικό αγώνα των επαναστατών. Συγκεκριμένα, στην ανακοίνωση αυτή τα κριτήρια της ελληνικής ιθαγένειας αναλύονται όχι μόνο σε συνάρτηση με τις δεδομένες πολιτικές προτεραιότητες που υπαγόρευαν την επιλογή τους, αλλά επιπλέον με στόχο να διαφανούν οι τυχόν *συνέχειες ή ασυνέχειες* των παρατηρούμενων αναμορφώσεων της ελληνικής ταυτότητας κατά τη μετάβαση από την προεπαναστατική ‘νοερή’ ολότητα του γένους σε ένα εθνικό κράτος που οικοδομήθηκε με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα της εποχής, αναζήτησε τρόπους διασφάλισης της εθνικής ομοιογένειάς του και συνάμα προσέφερε την πατρίδα και εθνική κοιτίδα Ελλήνων που παρέμεναν σε επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή ζούσαν σε τρίτες χώρες.

Lidia Cotovanu

Δρ της École des Hautes Études en Sciences Sociales, Μεταδιδάκτωρ Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Οι πολλαπλές αναπαραστάσεις των ‘Ρωμαίων’ / ‘Γραικών’ στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες: Η μαρτυρία του Ματθαίου Μυρέων (αρχές του 17ου αιώνα)

Ήδη από το δεύτερο μισό του 16ου αιώνα η τοπική ελίτ της Βλαχίας κάνει λόγο για τους ‘κωνσταντινοπολίτες γραικούς’ (*greci țarigrădeni*) που ελέγχουν τον ηγεμονικό θρόνο και καταστρέφουν τη χώρα. Ενώ η άρχουσα τάξη αντιμετωπίζει ιδεολογικά και συλλογικά τους ‘Ρωμαίους’ / ‘Γραικούς’ ως φορείς κωνσταντινοπολίτικης κυριαρχίας στη Βλαχία –πράγμα που δεν την εμποδίζει στη πρακτική να αποκτά συγγένεια μαζί τους–, οι εκπρόσωποι των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων τούς αντιμετωπίζουν προσωπικά, από την άμεση επαφή, ως ανελέητους αφέντες. Μεταξύ 1610-1618, οι ντόπιοι υποψήφιοι στο θρόνο και οι οπαδοί τους –συμπεριλαμβανομένων των αποδήμων της Ηπείρου, Θεσσαλίας και Μακεδονίας, που τρέφουν πολλαπλές συλλογικές ιδιαιτερότητες– εκμεταλλεύονται επανειλημμένως την αντι-γραικική στάση του πλήθους με σκοπό να ξεσηκώσουν τη ‘χώρα’ εναντίον των ηγεμόνων των διορισμένων από την Πύλη και των ‘Κωνσταντινοπολιτών Γραικών’ υπηρετών τους. Σφαγές ‘ρωμαίων’ αρχόντων, εμπόρων και μοναχών συνοδεύουν τις αυλικές συνωμοσίες.

Ο μητροπολίτης Μυρέων Ματθαίος διατυπώνει στην έμμετρη *Ιστορία της Βλαχίας* του ακριβώς αυτή τη σύγχυση των πολλαπλών αναπαραστάσεων των ‘Ρωμαίων’ / ‘Γραικών’. Ο λόγιος αρχιερέας διαβλέπει τον κίνδυνο η *αντι-γκραικική* στάση που επικρατεί στη Βλαχία να επεκταθεί από τις πολιτικές έριδες και την κοινωνική αντιπάθεια προς την άρνηση της ίδιας της *ρωμαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς*, με ό,τι συμπεριλαμβάνει ο όρος: θρησκεία, δίκαιο, θεσμοί, γλώσσα, αρχαία γράμματα κ.λπ. Ο Ματθαίος προειδοποιεί τους ‘Ρωμαίους’ που ακολουθούν το άμεσο συμφέρον τους στις Ηγεμονίες, αλλά και τους ‘Βλάχους’, διευκρινίζοντας στους τελευταίους ότι *ρωμαιωσύνη* δεν θα πει μόνο *πολιτική, θεσμική και οικονομική κυριαρχία*, ούτε περιορίζεται στη *ρωμαϊκή γλώσσα*, αλλά είναι *φορέας πολιτισμού, ορθής πίστης και παράδοσης*, από τις οποίες τρέφονται και οι ίδιοι (και ας το έκαναν σε σλαβο-ρουμανική μορφή). Ο μητρο-

πολίτης συμπληρώνει λοιπόν τον ορισμό της ρωμαιωσύνης και προβληματίζεται με τη ρευστότητα των πολλαπλών ορίων της. Στη διατήρηση της Ορθοδοξίας –πολιτικά, εθιμικά και γλωσσικά τεμαχισμένη– θα έβρισκε η ρωμαιωσύνη την επίγεια σωτηρία.

Έφη Γαζή

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Ο Ελληνισμός του και οι Έλληνες: Τα έθνη του Ίωνα Δραγούμη

Η ανακοίνωση εξετάζει τον πολύπλευρο χαρακτήρα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της σκέψης του Ίωνα Δραγούμη γύρω από το ελληνικό έθνος. Με αφετηρία το έργο *Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες* (συν. 1903, εκδ. 1927) αλλά και μεταγενέστερα δημοσιεύματα, η ανακοίνωση επιχειρεί να αναδείξει πώς κατανοούσε αλλά και τι ρόλους και προοπτικές απέδιδε ο Δραγούμης τόσο στον *Ελληνισμό* όσο και στους *Έλληνες*. Αποτυπώνει έτσι τον εσωτερικό δυισμό του δραγουμικού εθνικισμού. Η ανακοίνωση υποστηρίζει ότι αυτός ο δυισμός είχε ποικίλες πολιτισμικές και πολιτικές συνεπαγωγές στον καιρό του Δραγούμη ενώ στη συνέχεια διευκόλυνε ευρείες όσο και αντιφατικές χρήσεις του έργου του.

Πάρις Γουναρίδης

Ομότιμος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Η ‘ακατάλυτη συνέχεια του ελληνισμού’ με τη ματιά ενός Βυζαντινού (ή/και ενός Βυζαντινολόγου)

Στην ανακοίνωση εξετάζεται η έκφραση ‘φιλελληνισμού’ του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης. Ο Ευστάθιος είναι ένας εκ των λογίων πολιτιστικών ενδιαμέσων μεταξύ της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς και της βυζαντινής κοινωνίας. Ιεράρχης και λόγιος, ανοικτός στην πραγματικότητα της εποχής του, ερμηνεύει για τους συγχρόνους του πτυχές της αρχαιοελληνικής γραμματείας. Σεβόμενος απόλυτα τα ασφυκτικά θεσμικά πλαίσια της αυτοκρατορικής ρωμαιοφροσύνης και της εκκλησιαστικής ορθοδοξίας, ο Ευστάθιος ενσωματώνει στο βυζαντινό περιβάλλον ελληνικά πολιτισμικά στοιχεία.

Nadia Danova

Καθηγήτρια, Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Βουλγαρική Ακαδημία των Επιστημών

Οι ελληνικοί δρομοδείχτες ως εργαλείο και καθρέφτης διαμόρφωσης εθνικών ταυτοτήτων

Η ανακοίνωση έχει τον σκοπό να παρουσιάσει σύντομα και να πλαισιώσει μακροϊστορικά τρεις μάλλον ασυνήθιστες πηγές για την βαλκανική κοινωνική ιστορία. Πρόκειται περί των δρομοδειχτών, προορισμένων για τις ανάγκες των ταξιδευόντων εμπόρων, οι οποίοι περιέχουν

δεδομένα, που συμπληρώνουν τις ιδέες μας για τη διαμόρφωση των εθνικών ταυτοτήτων στα Βαλκάνια στο τέλος του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα. Οι δρομοδείχτες δίνουν άμεσες πληροφορίες σε μικροεπίπεδο, αλλά γίνονται ενδιαφέρουσες για μας αν τις κοιτάξουμε μακροϊστορικά. Η πρώτη πηγή είναι ένας χειρόγραφος δρομοδείχτης, που χρονολογείται από τα 1769-1773 και διασώζεται στη βιβλιοθήκη της πόλης Σβιστόβ, Βουλγαρίας. Αυτός ακολουθεί το δρομολόγιο από την Τεργέστη μέχρι το Μπρασόβ μέσω Γκρατς και Βιέννης. Οι δύο άλλοι δρομοδείχτες είναι έντυποι και χρονολογούνται από τα 1824 και 1829. Τα τρία κείμενα μπορούν να θεωρηθούν ως καθρέφτες, οι οποίοι αντικαθρεφτίζουν τη διαμόρφωση των εθνικών ταυτοτήτων στα Βαλκάνια στο τέλος του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα. Ο συντάκτης του πρώτου κειμένου από το 1769 εκφράζει το πέρασμα από το γένος στο έθνος, χρησιμοποιώντας τους όρους ρωμαίικα και ρωμιούς. Οι δρομοδείχτες των ετών 1824 και 1829 μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη των ιδεών της ελληνικής διάνοησης για τα όρια του μελλοντικού ελληνικού κράτους.

Tudor Dinu

Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου

Έλληνες κληρικοί, άρχοντες, έμποροι και τεχνίτες στο Βουκουρέστι των Φαναριωτών (1716-1821): Οι εθνικοί τους προσδιορισμοί

Οι Φαναριώτες ηγεμόνες, οι οποίοι διορίζονταν από την Υψηλή Πύλη στο θρόνο της Βλαχίας κατά την περίοδο 1716-1821, ανέβαιναν πάντα στο Βουκουρέστι συνοδευόμενοι από μεγάλο αριθμό ομοεθνών συμβούλων στους οποίους ανέθεταν τις πιο σημαντικές θέσεις στο ντιβάνι της χώρας, το οποίο αποτελούνταν κατά κάποιες περιόδους σε ποσοστό σχεδόν ενός τρίτου από αλλοδαπούς. Σύμφωνα με τις έρευνές μας, κατά το 18ο αιώνα κατόρθωσαν να κατέχουν υψηλά αρχοντικά αξιώματα οι εκπρόσωποι ογδόντα δύο ελληνικών οικογενειών, εκτός των ηγεμονικών. Δίπλα σε αυτές στη βλαχική πρωτεύουσα εγκαταστάθηκαν πολυάριθμοι κληρικοί, είτε οικείοι των έξι ή επτά Ελλήνων μητροπολιτών της Ουγγροβλαχίας είτε αποσταλμένοι να επιτηρούν την όσο το δυνατόν πιο αποδοτική διαχείριση της περιουσίας των αφιερωμένων μονών. Σημαίνουσα ήταν η παρουσία του ελληνικού στοιχείου και ανάμεσα στους εμπόρους, οι οποίοι εξασφάλιζαν την τροφοδοσία της οθωμανικής αγοράς με τα περιζήτητα αγροτικά προϊόντα της Βλαχίας, αλλά και μεταξύ των *Λειψιανών*, οι οποίοι πραγματοποιούσαν εισαγωγές εμπορευμάτων από τις κεντροευρωπαϊκές χώρες. Και, γεγονός έως τώρα άγνωστο, αρκετοί ήταν και οι τεχνίτες ελληνικής καταγωγής οι οποίοι προτίμησαν να εγκαταλείψουν τα πατρία εδάφη για το οικονομικά πολύ δυναμικότερο Βουκουρέστι.

Στην παρούσα ανακοίνωση επιχειρήσαμε, προσφεύγοντας σε εκτενές σώμα εγγράφων της εποχής στα οποία αναφέρονται Έλληνες ανήκοντες στις τέσσερις προαναφερθείσες κατηγορίες, να εξετάσουμε τους εθνικούς προσδιορισμούς που τους αποδίδονται, τη σημασία και τους

σκοπούς της χρήσης του ενός ή του άλλου (και, βεβαίως, της απουσίας τους) σε εθνολογικά διαφορετικό και ενίοτε εχθρικό περιβάλλον.

Μαρία Ευθυμίου

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η έννοια του Έλληνα στα απομνημονεύματα του Παλαιών Πατρών Γερμανού

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός συνέγραψε τα απομνημονεύματά του στην διάρκεια του Πολέμου της Ανεξαρτησίας και πέθανε πριν δει το νικηφόρο τέλος του αγώνα αυτού. Εκ τούτου, συγκροτούν κείμενο ερεύνης ιδιαίτερο για τον μελετητή καθώς μεταφέρουν αδιαμεσολάβητο το συναισθηματικό και ιδεολογικό κλίμα του '21, σε σχέση με τα δεκάδες απομνημονεύματα που γράφτηκαν μετά το τέλος του Αγώνα, στις δεκαετίες του 1840 και 1850. Στο κείμενο του υψηλόβαθμου αυτού ιερωμένου απεικονίζεται η μετάβαση από το οθωμανικό παρελθόν στην επαναστατική πραγματικότητα στην οποία ο ίδιος πρωταγωνιστεί, πράγμα που μας επιτρέπει να διερευνήσουμε την ιδεολογική του πορεία καθώς και τις συλλήψεις του σε σχέση με τις πολλαπλές ταυτότητες που αντιπροσωπεύει (εθνική, θρησκευτική τοπική).

Ιωάννης Ζελεπός

Ludwig-Maximilians-Universität Μονάχου

‘Ελληνικόν γένος’ και ‘Ελληνισμός’ στον θρησκευτικό λόγο κατά τις παραμονές της Ελληνικής Επανάστασης (τέλη 18ου αιώνα έως 1821)

Ο όρος “Έλλην” με τα παράγωγά του από τον 18ο αιώνα δοκίμαζε σημασιολογικές μετατροπές, μέσα στις οποίες εξελισσόταν σταδιακά από έναν παραδοσιακό ετεροπροσδιορισμό θρησκευτικού χαρακτήρα σε έναν συλλογικό αυτοπροσδιορισμό εθνικού χαρακτήρα. Το φαινόμενο ήταν στενά συνδεδεμένο με τον νεοελληνικό διαφωτισμό και θεωρείται εύλογα σημαντική έκφασή του. Όσον αφορά ‘την’ Εκκλησία, δηλαδή τους φορείς οθωμανο-ορθόδοξου λόγου, η παλαιότερη έρευνα τους τοποθετεί περίπου στους αντίποδες αυτής της εξέλιξης, τονίζοντας τις συχνά πολεμικές αντιδράσεις τους σε πνεύμα έντονου θρησκευτικού αντι-διαφωτισμού.

Στην ανακοίνωση θα εξεταστούν χρήσεις και νοηματοδοτήσεις των όρων ‘Ελληνικόν γένος’ και ‘Ελληνισμός’ σε κείμενα τέτοιου είδους, προερχόμενα από τον κύκλο των Κολλυβάδων. Θα ερευνηθούν οι σχετικές αντιφάσεις και πολυσημίες υπό το πρίσμα της πρόσληψης ιδεών, πέρα από το απλουστευτικό ερμηνευτικό σχήμα του ‘διαφωτισμού–αντιδιαφωτισμού’. Τέλος, θα ανιχνευθούν επιδράσεις του θρησκευτικού λόγου στην διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής ορολογίας κατά την μετέπειτα περίοδο της ανεξαρτησίας.

Anthony Kaldellis

Καθηγητής, Ohio State University

Η βυζαντινή θεώρηση του εκρωμαϊσμού στην αρχαιότητα

Η φύση, οι μηχανισμοί και ο ίδιος ο ‘εκρωμαϊσμός’ αποτελούν πεδία έντονης, τόσο εμπειρικής όσο και θεωρητικής, συζήτησης. Μπορεί ο εκρωμαϊσμός να προσδιορισθεί με αρχαιολογικό τρόπο, βάσει δηλαδή της υιοθέτησης μιας ρωμαϊκού στυλ υλικής κουλούρας ή (λειτουργικής) ταυτότητας από τους κατοίκους των επαρχιών, από τη στιγμή μάλιστα που όλο και περισσότεροι επαρχιώτες γίνονταν Ρωμαίοι υπήκοοι, αποκτούσαν μια εθνοτική ρωμαϊκή ταυτότητα και ταυτίζονταν όλο και περισσότερο με την κανονιστική πολιτική τάξη πραγμάτων της αυτοκρατορίας; Οι σχετικές συζητήσεις, στις οποίες έχουν προχωρήσει οι ειδικοί της αρχαίας ιστορίας, παρά τη χρησιμότητά τους, αγνοούν την ύπαρξη του Βυζαντίου, μιας κοινωνίας δηλαδή που ήταν η άμεση και φυσική απόληξη της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και της οποίας οι κάτοικοι αυτοπροσδιορίζονταν, στη συντριπτική πλειονότητά τους, ως Ρωμαίοι; Τι άραγε πίστευαν οι ίδιοι οι Βυζαντινοί για το τι ακριβώς συνέβη κατά την αρχαιότητα, που οδήγησε στην πρακτική ‘εξαφάνιση’ των φυλών, εθνών και λαών της ανατολικής Μεσογείου και στην ανάδυση μιας παγκοσμιοποιημένης ρωμαϊκής κοινωνίας; Η παρούσα ανακοίνωση θα εξετάσει τις σπάνιες αλλά εξόχως διαφωτιστικές συζητήσεις των Βυζαντινών για τον εκρωμαϊσμό, κατά την αρχαιότητα, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο λόγιοι και στοχαστές μελετούσαν τη μετάβαση, κατά το παρελθόν, από τη μη ρωμαϊκότητα στη ρωμαϊκότητα στα εδάφη που αργότερα θα συναποτελούσαν την πατρίδα των Βυζαντινών Ρωμαίων, στη χώρα που έμεινε γνωστή ως Ρωμανία. Μέσα σε ένα διανοητικό περιβάλλον, όπου οι εθνοτικές ομάδες θεωρούνταν λίγο έως πολύ δεδομένες, πώς συλλαμβανόταν και αναγνωριζόταν αυτή η μετάβαση;

Βαγγέλης Καραμανωλάκης

Επίκουρος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Πού αρχίζουν οι Έλληνες;

Κάθε εθνική ιστοριογραφία βρίσκεται πάντα *εν κινήσει*, επιδιώκοντας να ενσωματώσει νέες περιόδους στην αφήγησή της, να διευρύνει τα όρια των διαδρομών του έθνους τοποθετώντας την έναρξή τους σε όσο το δυνατόν παλιότερες εποχές, επιμηκύνοντας το ‘εθνικό παρελθόν’. Σε αυτή την κατεύθυνση ο ορισμός αυτού του παρελθόντος, η συμβολή της κάθε περιόδου στη συγκρότησή του, τα κριτήρια με τα οποία επιλέγονται τα χαρακτηριστικά στοιχεία της, τα οποία εντάσσονται στην ιστοριογραφική αφήγηση, δεν αποτελούν δεδομένα αλλά μεταβαλλόμενα στοιχεία, με βάση την πολιτική και κοινωνική συγκυρία.

Η παρούσα ανακοίνωση επιχειρεί να μελετήσει, μέσα από μια σειρά έργα Ελλήνων ιστορικών, τον τρόπο που η ιστορική αφήγηση αντιμετώπισε και χαρακτήρισε τους πληθυσμούς που έζησαν στον ελλαδικό χώρο κατά τους προϊστορικούς χρόνους. Εκκινώντας από την επίτομη *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (1853) έως τον πρώτο τόμο του ομώνυμου πολύτομου έργου της *Εκδοτικής Αθηνών* (1971), η ανακοίνωση θα εστιαστεί στους χαρακτηρισμούς αυτών, αναδεικνύοντας και τη σύνδεσή τους με τα αποτελέσματα της αρχαιολογικής σκαπάνης.

Όλγα Κατσιαρδή-Hering

Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

‘Έλλην’, ‘Ρωμηός’, ‘Γραικός’: Από το πολυεθνικό στο εθνικό

Οι υπό εξέταση όροι σχετίζονται με την δύναμη ή και εν τοις πράγμασι διαμόρφωση εθνικών ταυτοτήτων, οι οποίες με την εμφάνιση του εθνικισμού οδήγησαν και στην ίδρυση εθνικών κρατών, αλλά και με την αναζήτηση ή όχι εθνοτικών ή εθνικών ταυτοτήτων σε εποχές προ του 19ου αι. Η αναζήτηση αυτή είχε αντίκτυπο και στην ανασηματοδότηση όρων, που στο παρελθόν απαντούσαν με διάφορο περιεχόμενο -όπως συμβαίνει, επίσης, με τους όρους ‘γένος-έθνος’ (natio/nation)- αλλά και των όρων με τους οποίους αποκαλούνταν οι επιμέρους λαοί ανά χρονικές περιόδους και περιοχές. Οι περισσότερες ιστοριογραφικές συζητήσεις είχαν, ως τώρα, ως αντικείμενο εξέτασης λαούς που, κατά τεκμήριο, υπήρξαν υπήκοοι πολυεθνικών/πολυθρησκευτικών αυτοκρατοριών ή και λαών που συναποτελέσαν τον 19ο αι. έθνη-κράτη, και, λιγότερο, εκείνων των αυτοκρατορικών και κρατικών σχημάτων που μπορούσαν να ‘τεκμηριώσουν’ σχέση κράτους και έθνους ήδη από την πρώιμη νεότερη εποχή (π.χ. Γαλλίας, Αγγλίας). Σκοπός της ανακοίνωσης αυτής είναι να προσεγγισθούν οι ιδεολογικές επιδράσεις που, πιθανόν, αποτυπώνονται στους όρους *Έλλην*, *Γραικός*, *Ρωμηός*, μέσα από το *discours* των αλλαγών που συνεπέφεραν οι μεταβολές σε αυτοκρατορικά και άλλα συστήματα (Ρωμαίων, Βενετών, Γάλλων, Άγγλων, Ρώσων κ.ά.) στις περιοχές όπου κατοικούσαν οι λαοί με τους οποίους οι Αρχές εξουσίας τους προσδιόριζαν. Θα συνυπολογισθούν επίσης οι ανασηματοδοτήσεις στο περιβάλλον της Διασποράς, καθώς οι Γραικοί/Ρωμιοί/Έλληνες κινήθηκαν ανάμεσα σε πολυεθνικές, πολυθρησκευτικές αυτοκρατορίες με συνέπεια και διαφοροποιήσεις όσον αφορά στους τρόπους που οι αρχές τους αποκαλούσαν ή και οι ίδιοι οι μετακινούμενοι αυτοαποκαλούνταν· η μετανάστευση τροφοδοτεί προβλήματα ταυτοτήτων και συνδιαμόρφωσης συνειδήσεων. Το έθνος κράτος συνόψισε και ανασηματοδότησε όλα τα ρεύματα του παρελθόντος. Θα επιχειρηθεί επίσης να αναζητηθούν τυχόν δόκιμες ή όχι προβολές στο παρελθόν ερμηνειών και απόψεων που γέννησαν σύγχρονα ρεύματα εξήγησης ταυτοτήτων.

Τόνια Κιουσοπούλου

Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης

‘Ρωμαίοι’ και ‘Έλληνες’ στο δεσποτάτο του Μορέως

Στα κείμενα των λογίων που έζησαν στον Μυστρά κατά τον 15ο αιώνα απαντούν, συχνά εναλλασσόμενοι, οι όροι ‘Ρωμηός’ και ‘Έλλην’ ως προσδιοριστικοί της συλλογικής ταυτότητας των Πελοποννησίων. Στην ανακοίνωση αυτή θα εξεταστεί το περιεχόμενο των συγκεκριμένων όρων σε συσχετισμό με την πολιτική στόχευση των δεσποτών του Μορέως και τη διαμορφούμενη κοινωνική πραγματικότητα στις περιοχές της δικαιοδοσίας τους.

Johannes Koder

Ομότιμος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο της Βιέννης

‘Ρωμαϊστί’ – Παρατηρήσεις για τη γλωσσική romanitas των Βυζαντινών

Ανάμεσα στις διάφορες προσεγγίσεις για την κατανόηση των συλλογικών ταυτοτήτων, εκείνες που επικεντρώνονται στη διάσταση του χώρου και της γλώσσας έχουν ιδιαίτερη σημασία. Αυτό ισχύει και για τη μελέτη των συλλογικών ταυτοτήτων στον χώρο γύρω από την λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου, όπου – σε διάφορες περιοχές και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους κατά την όψιμη αρχαιότητα και τον μεσαίωνα – οι εγχώριοι πληθυσμοί μιλούσαν δέκα ή περισσότερες διαφορετικές γλώσσες (Σλαβικές γλώσσες, Αλβανικά, Βλάχικα, Αρμενικά, Γεωργιανά, Αραμαιο-Συριακά, Κοπτικά, πολλές Αραβικές και Τούρκικες διαλέκτους). Αυτή η πολυγλωσσία έχει σημασία για την σε βάθος κατανόηση της μακροπρόθεσμης εξέλιξης των εθνοπολιτισμικών ομάδων στο Βυζάντιο, αλλά και της συλλογικής ταυτότητας των Βυζαντινών.

Από τα τέλη του 6ου αιώνα τα ελληνικά εξελίχθηκαν σε κυρίαρχη γλώσσα στα εναπομείναντα εδάφη της αυτοκρατορίας ως επακόλουθο της εδαφικής συρρίκνωσής της. Οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν δύο όρους με διαφορετική ρίζα για να αναφερθούν στα ελληνικά: *ελλην- και *γραικ-. Οι δυο όροι χρησιμοποιήθηκαν ενίοτε για να διακρίνουν την κλασικίζουσα γλώσσα της ελιτιστικής λογοτεχνίας των μορφωμένων κοινωνικών στρωμάτων από την καθημερινή γλώσσα των απλών ανθρώπων.

Από την άλλη πλευρά οι Βυζαντινοί (και μετά την οθωμανική κατάκτηση του 15ου αιώνα αντίστοιχα οι Έλληνες) αυτοπροσδιορίζονταν ως Ρωμαίοι, όχι μόνο λόγω της παραδοσιακής τους πεποίθησης ότι ήταν μέλη του Ρωμαϊκού κράτους, δηλαδή της Ρωμανίας, αλλά και για να διεκδικήσουν το ιδεολογικό προνόμιο της οικουμενικής κυριαρχίας. Αντίθετα στη δυτική Ευρώπη του μεσαίωνα τους αποκαλούσαν *Graeci* (ως απονομιμοποίηση του δικαιώματός τους στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική οικουμενικότητα), ενώ στις γλώσσες ανατολικά του Βυζαντίου ο όρος *Ρωμαίοι* υιοθετήθηκε και προσαρμόστηκε σε *Rûmî*.

Ηλίας Κολοβός

Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Οθωμανικοί προσδιορισμοί των πληθυσμών του ελλαδικού χώρου στο Οδοιπορικό του Εβλιά Τσελεμπή

Στην ανακοίνωση θα συζητηθεί η χρήση των όρων Yunan και (U)rûm στον 8ο τόμο του Οδοιπορικού του Εβλιά Τσελεμπή, που γράφτηκε στο β' μισό του 17ου αιώνα, σε συνάρτηση με τους προσδιορισμούς που χρησιμοποιεί ο διάσημος Οθωμανός περιηγητής εν γένει για τους πληθυσμούς τους ελλαδικού χώρου. Η χρήση των προσδιορισμών αυτών θα συσχετιστεί με την ευρύτερη χρήση τους στην οθωμανική γραμματεία.

Παρασκευάς Κονόρτας

Αναπληρωτής Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Το ‘Ρωμαϊκόν έθνος’ κατά το β' μισό του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα

Στόχος της ανακοίνωσης είναι η προσπάθεια διερεύνησης της σημασίας των όρων *Ρωμαίος* και *έθνος*, όπως αυτοί απαντούν σε κείμενα του Ορθοδόξου Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατά το δεύτερο μισό του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, σε σχέση με ελλαδικά συνώνυμα και οθωμανικούς αντίστοιχους όρους. Η προσπάθεια αυτή θα διεξαχθεί σε συνάρτηση με τις σημαντικές εξελίξεις που παρατηρούνται σε πολιτικοϊδεολογικό επίπεδο, τόσο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και στο Ελληνικό Βασίλειο κατά την παραπάνω περίοδο.

Το Πατριαρχείο, βασικός θεσμός της Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά και θεσμός του οθωμανικού διοικητικού μηχανισμού, προσπαθεί να προσαρμοστεί στην νέα εποχή των Μεταρρυθμίσεων αλλά και της διάχυσης των εθνικισμών εντός και εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο πλαίσιο αυτής της προσαρμογής υιοθετεί για να προσδιορίσει την θρησκευτική κοινότητα της Αυτοκρατορίας (*μυλλέτ*) τον όρο *έθνος* που όμως την ίδια εποχή προσλαμβάνει άλλη σημασία στο ελληνικό εθνικό κράτος. Παράλληλα η Μεγάλη Εκκλησία συνεχίζει να χρησιμοποιεί για να προσδιορίσει το ποίμνιό της τον όρο *Ρωμαίος* που ταυτίζεται ως προς το περιεχόμενό του με τον οθωμανικό όρο *Rum*, υιοθετώντας τον όρο *Έλλην* μόνο για τους υπηκόους του Ελληνικού Βασιλείου. Μέσα από την παραπάνω ορολογία φαίνεται ότι το Πατριαρχείο, παραμένοντας πιστό στο οθωμανικό νομικό πλαίσιο και στην ιδεολογία του Οθωμανισμού, προσπαθεί να διατηρήσει τον πολυεθνικό χαρακτήρα του ποιμνίου του και να αποφύγει τον κατακερματισμό του σε εθνικές ομάδες, ενώ παράλληλα η οθωμανική ηγεσία προσπαθεί να διατηρήσει την ακεραιότητα της Αυτοκρατορίας και να αποφύγει τον κατακερματισμό της σε εθνικά κράτη.

Ωστόσο τούτο αποδεικνύεται αδύνατο. Η ελληνοβουλγαρική και η ελληνοοθωμανική αντιπαράθεση αλλά και η ενδυνάμωση παντουρκιστικών ιδεωδών στην οθωμανική ηγεσία ναρκοθετούν οριστικά αυτήν την προοπτική ήδη από τα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα.

Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Έλληνες υπήκοοι και γραικοί ραγιάδες: Εθνικές ονομασίες και πολιτικά διακυβεύματα στις ελληνικές παροικίες της Οθωμανικής Δοβρουτσάς (1856-1878)

Το δεύτερο τρίτο του 19ου αιώνα αποτέλεσε για την Οθωμανική Δοβρουτσά περίοδο ζυμώσεων και σημαντικών αλλαγών. Η οικονομική φυσιολογία της περιοχής, ο δημογραφικός και κοινωνικός χαρακτήρας της, ο ‘εκκλησιαστικός’ και εθνικός χάρτης της άλλαξαν συχνά ριζικά και σχεδόν πάντα οδυνηρά. Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στο να προσεγγίσει μια πολύ λίγο μελετημένη πτυχή των ιδεολογικο-πολιτικών αναπροσαρμογών, και συγκεκριμένα την ιδιόζουσα και πολύπλοκη σχέση των Ελλήνων, υπηκόων του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, και των μελών του ορθόδοξου μιλλέτ που αυτοπροσδιορίζονταν ως ‘Γραικοί’. Θα διερευνηθεί ο ρόλος των ελληνικών προξενικών αρχών που οργανώθηκαν στην περιοχή από τις αρχές της δεκαετίας του 1850 και ανέλαβαν ένα πιο δυναμικό ρόλο μετά το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου, το 1856, στην πολιτική οργάνωση των ελλήνων παροίκων και στη συγκρότηση ελληνικών κοινοτήτων. Θα μελετηθεί επίσης η σχέση των προξένων με την ανώτερη εκκλησιαστική αρχή, τον Μητροπολίτη Δρύστρας, τις τοπικές αρχηγείες των ορθοδόξων και την αναδυόμενη βουλγαρική εθνική κίνηση. Παράλληλα θα επιχειρηθεί, κυρίως μέσα από τη μελέτη κοινοτικών κανονισμών, εκκλησιαστικών εγγράφων και προξενικών αναφορών, η χαρτογράφηση του ‘κυκεώνα’ των εθνικών ονομασιών. Συγκεκριμένα θα προσεγγισθούν όροι όπως ‘Έλληνες’, ‘Γραικοί’ και ενίοτε απλώς ‘Ορθόδοξοι’, δηλαδή οι αυτοπροσδιορισμοί και οι ετεροπροσδιορισμοί στο εσωτερικό του ορθόδοξου μιλλέτ μέσα στο πλαίσιο των αλλαγών που επέτασσε η οθωμανική μεταρρυθμιστική κίνηση (Τανζιμάτ) αλλά και η πολιτική ζωή στην Ελλάδα (Μεταπολίτευση του 1862). Η μελέτη της περίπτωσης της Οθωμανικής Δοβρουτσάς μπορεί να φωτίσει τις ‘στοχαστικές αναπροσαρμογές’ της ελληνικής εθνικής ιδέας, σε μία περιοχή περιφερειακή, που βρισκόταν κατά βάση πέρα από τις εθνικές στοχεύσεις των ελληνικών αρχηγείων και είχε παράλληλα σχετικώς μικρή σημασία για το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Κώστας Κοπανιάς

Επίκουρος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Hiyawa, Αχαιοί, Υπαχαιοί: Μία περίπτωση Εθνογένεσης στην Κιλικία κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου;

Στο πλαίσιο των μετακινήσεων διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων στην Ανατολική Μεσόγειο κατά τον ύστερο 13ο και 12ο αιώνα π.Χ., δημιουργούνται αρκετοί νέοι οικισμοί στην περιοχή της *Adana(wa)* στην Κιλικία. Η διαδεδομένη χρήση Ύστεροελλαδικής III Γ κεραμικής δείχνει ότι κάποιοι από τους νέους κατοίκους προέρχονταν από το Αιγαίο. Αυτά τα αρχαιολογικά δεδομένα

μπορούν ίσως να συνδεθούν με τον μύθο του *Μόψου*. Μία δίγλωσση επιγραφή στο Καράτεπε της Κιλικίας αναφέρει έναν βασιλιά του 9ου ή 7ου αι. με το όνομα *Awarikas*, η οικογένεια του οποίου ανήκει στον οίκο του *Muksas/Μόψου*. Στην φοινικική εκδοχή του κειμένου το βασίλειό του ονομάζεται *Danuniyim* (ένας όρος που μπορεί να συνδεθεί τόσο με τα Άδανα όσο και με τους Δαναούς) και στην λουβική εκδοχή του ως *Hiyawa*, ένας όρος που παραπέμπει στην χεττιτική ονομασία του Μυκηναϊκού βασιλείου. Μας φέρνει επίσης στο νου τους *Υπαχαιούς*, οι οποίοι σύμφωνα με τον Ηρόδοτο ζούσαν στην Κιλικία.

Φωκίων Κοτζαγεώργης

Επίκουρος Καθηγητής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Αναζητώντας τους “Έλληνες” μέσα σε οθωμανικές διοικητικές πηγές

Ο προσδιορισμός των Ελλήνων υπηκόων της οθωμανικής αυτοκρατορίας είναι δυσχερέστατος. Η απουσία ενός συγκροτημένου γεωγραφικού χώρου γι’ αυτούς, ο οποίος είχε κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά (γλώσσα, θρησκεία, κοινή καταγωγή) ήταν μια πραγματικότητα όλης της περιόδου μέχρι τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους. Η δυσκολία αυτοπροσδιορισμού της ελληνικής ταυτότητας συμβάδιζε με τη δυσκολία ετεροπροσδιορισμού. Η δυσκολία αυτή που έχει ο σημερινός ερευνητής, ήταν μια δεδομένη καθημερινότητα για τον άνθρωπο εκείνης της εποχής. Άρα δεν θα πρέπει να μας ξενίζει η ποικιλία και πολυσημία όρων.

Η οθωμανική οπτική περί του θέματος αντικατοπτρίζεται τόσο σε αφηγηματικά έργα επισήμων ή μη οθωμανών συγγραφέων όσο και σε διοικητικές πηγές. Οι τελευταίες, θεωρητικά, εκφράζουν την άποψη του κράτους περί της ταυτότητας των ελληνικών πληθυσμών. Είναι γνωστό ότι το οθωμανικό κράτος στη διοικητική ορολογία του διαχώριζε κατ’ αρχήν τους υπηκόους του σε μουσουλμάνους και μη, διάκριση κεφαλαιώδης για φορολογικούς σκοπούς και νομικούς λόγους. Είναι γνωστό επίσης ότι σε καμιά περίοδο της ιστορίας του το οθωμανικό κράτος δεν είχε μη μουσουλμάνους υπηκόους προερχόμενους από μια μόνο εθνοτική ομάδα. Άρα, ήταν γνώστης των επιμέρους διαφοροποιήσεων εντός της ποικίλης μη μουσουλμανικής ομάδας και αυτό αποτυπώνεται και στην ευρύτατη χρήση στις οθωμανικές πηγές ονομασιών όπως *Yahudi* (*Εβραίος*), *Ermeni* (*Αρμένιος*), *Rum* (*Ρωμικός*).

Η παρούσα ανακοίνωση έχει στόχο, μέσα από τη μελέτη κατά το δυνατό αντιπροσωπευτικού δείγματος οθωμανικών διοικητικών πηγών (διαταγμάτων, δικαστικών αρχείων, φορολογικών καταλόγων), αρχικά να αποκρυσταλλώσει τις ονομασίες που χρησιμοποιούνται για να δηλωθούν (και) ελληνικοί πληθυσμοί εντός του πλαισίου της μεγάλης ομάδας των μη μουσουλμάνων. Στη συνέχεια θα γίνει προσπάθεια να εντοπιστούν ή να προταθούν τυχόν διαφοροποιήσεις στη χρησιμοποιούμενη οθωμανική ορολογία για τους Έλληνες καθαυτούς σε σχέση με την ευρύτερη ομάδα των μη μουσουλμάνων ή των ορθοδόξων χριστιανών. Το δείγμα

θα έχει ένα ευρύ χρονικό φάσμα μεταξύ του 15ου και του 18ου αιώνα, προκειμένου να διερευνηθεί η ύπαρξη χρονικών τομών στην πορεία προσδιορισμού των Ελλήνων.

Γιάννης Κουμπουρλής

Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Εθνική ταυτότητα, εθνικός χαρακτήρας και εθνικό αφήγημα: Ζητήματα ερμηνείας της ιστορίας του ελληνικού έθνους από τον Διαφωτισμό έως τον ιστορισμό

Η μετάβαση από τον Διαφωτισμό στον ιστορισμό, η μετάβαση, συμβολικά, από το κοραϊκό στο ζαμπελιο-παπαρρηγοπούλειο σχήμα για το ελληνικό εθνικό παρελθόν, μπορεί να κατανοηθεί ως μια διαδικασία *αποπολιτικοποίησης* της έννοιας ‘Έλληνας’, δηλαδή αποκάθαρσής της από τα όποια *αξιολογικά* συμφραζόμενά της, που επέτρεψε τελικά τη συμπερίληψη όλων των ιστορικών φάσεων του ελληνικού εθνικού παρελθόντος (χωρίς κανενός είδους μεταξύ τους ιεράρχηση) σε μια ενιαία και αδιαίρετη τρισχιλιετή ιστορία.

Από την εποχή του Gibbon και του Choiseul-Gouffier –για να μην αναφερθούμε σε ακόμη παλαιότερες εποχές, όπου η σύγκρουση χριστιανικής Ανατολής και Δύσης έδινε καθαρά θρησκευτική χροιά στην όποια σχετική διαμάχη– οι όροι *Έλλην*, *Γραικός* και *Ρωμηός* συνοδεύονταν από αξιολογικές κρίσεις που καθόριζαν εν πολλοίς τις ιστοριογραφικές χρήσεις τους. Επρόκειτο για μια συνθήκη η οποία κληροδοτήθηκε μάλιστα από τον Διαφωτισμό, ευρωπαϊκό και νεοελληνικό, στη γενιά που ανέλαβε το καθήκον να ‘υπερασπιστεί’ ιστοριογραφικά την Επανάσταση του 1821, παράγοντας ένα πρόπλασμα του εθνικού αφηγήματος που είχε ανάγκη το επαναστατημένο έθνος και το υπό ίδρυση εθνικό κράτος. Η φιλελληνική ιστοριογραφία για το 1821 μας έδωσε λοιπόν τα πρώτα συνθετικά έργα για το σύνολο του εθνικού παρελθόντος των Ελλήνων, διακρίνοντας ενίοτε συστηματικά τις εν λόγω έννοιες και εντοπίζοντάς τις συγκεκριμένα στον ιστορικό χρόνο, αλλά παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό μια ‘στρατευμένη’, άρα αξιολογικά φορτισμένη, ιστοριογραφία, που δεν μπορούσε για παράδειγμα να απέχει από κρίσεις περί του αν οι σύγχρονοι Έλληνες αξίζουν το όνομα των αρχαίων προγόνων τους ή θα όφειλαν να προσονομάζονται διαφορετικά.

Είναι ωστόσο ενδιαφέρον ότι μια ακόμη πιο στρατευμένη ιστοριογραφία, η εθνική ιστοριογραφική σχολή των Ζαμπέλιου και Παπαρρηγόπουλου, είναι αυτή που θα επιχειρήσει στη συνέχεια να αποπολιτικοποιήσει, να αποφορτίσει αυτές τις έννοιες από το αξιακό τους περιεχόμενο, με απώτερο σκοπό να τις οικειοποιηθεί όλες τους, ενίοτε ως περίπου συνώνυμες, όπως ακριβώς επρόκειτο να οικειοποιηθεί όλες τις ιστορικές περιόδους του εθνικού παρελθόντος, ανεξαρτήτως πολιτικού προσήμου: *ελληνικές* δεν θα θεωρούντο πλέον μόνο οι αρχαίες πόλεις-κράτη, αλλά, εξίσου, και όλα τα μοναρχικά-δεσποτικά καθεστώτα που τις διαδέχτηκαν, όπως το μακεδονικό και το βυζαντινό.

Αγγελική Κωνσταντακοπούλου

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Βαλκάνιοι Γραικομάνοι: Από το γραικικόν γένος στα έθνη

Το μεταβαλλόμενο περιεχόμενο των βαλκανικών ‘εθνωνυμίων’, οι οποίες προέκυψαν στο πλαίσιο των κοινωνικο-πολιτικών ανατροπών από το β’ μισό του 18ου έως τα μέσα του 19ου αιώνα, μπορεί να αποτελέσει εύστοχη αφετηρία για τη διερεύνηση του εθνικού φαινομένου. Οι περιπτώσεις των όρων ‘Έλλην, Ρωμηός, Γραικός’, στους οποίους εστιάζει το Συνέδριό μας, αφορούν εκτός των σημερινών Ελλήνων και μέλη βαλκανικών ελίτ, τους λεγόμενους Γραικομάνους, οι οποίοι στη διάρκεια συγκρότησης εθνικών κρατών συναποδέχτηκαν τους ελληνικούς εθνικούς/ αστικούς όρους.

Εξερχόμενοι από την ιστορική μήτρα του ‘γραικικού γένους’ ή ‘ρουμ μιλέτ’, μετά μακραίωνη περίοδο συμβίωσης και ώσμωσης, και δραστηριοποιούμενοι σε τομείς όπως παιδεία και εμπόριο, οι βαλκάνιοι Γραικομάνοι διένυσαν αποκλίνουσες εθνικές πορείες, επιλέγοντας τελικά να γίνουν Βούλγαροι, Σέρβοι, κ.ά. Η όποια επιλογή τους αποτελούσε ακόμη πιο σύνθετη διαδικασία και κάποτε βασανιστική εμπειρία, αφού στην ουσία επρόκειτο για τον εκ νέου αναπροσανατολισμό της ατομικής τους, εθνικής πλέον, ‘συνείδησης’ και για την ένταξή τους σε συγκεκριμένο εθνικό κράτος (ιδρυμένο ή διεκδικούμενο).

Ανδρέας Λυμπεράτος

Επίκουρος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Ρωμηοί, Έλληνες και Γκαγκαούζοι στη Βουλγαρία του 19ου αιώνα: Ταξινόμηση, ανασηματοδότηση, αυτο-κατανόηση

Στην ανακοίνωση θα επιχειρήσουμε, επί τη βάσει της μελέτης επί μέρους περιπτώσεων από τον χώρο της ύστερης οθωμανικής και αυτόνομης Βουλγαρίας (19ος-αρχές 20ού αι.), να σκιαγραφήσουμε μια θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση στο ζήτημα των ‘εθνωνυμίων’ και της εξέλιξής τους κατά τη μετάβαση από την προ-νεωτερική οθωμανική πραγματικότητα στα νεωτερικά έθνη-κράτη των Βαλκανίων. Η έμφαση θα δοθεί –ως ανταπόκριση στο κάλεσμα– σε συλλογικούς προσδιορισμούς που συνδέονται με τον έναν ή τον άλλον τρόπο με το ελληνικό έθνος και τον ελληνικό εθνικισμό.

Irada Malkin

Καθηγητής, Tel Aviv University

Μεσογειακά δίκτυα και η ανάδυση των Ελληνικών ταυτοτήτων

Ο ελληνικός πολιτισμός και η ελληνική ταυτότητα αποκρυσταλλώθηκαν όχι όταν οι Έλληνες βρίσκονταν μεταξύ τους αλλά όταν απομακρύνθηκαν από το κέντρο τους. Η ταυτότητα αυτή ενισχύθηκε κατά την Αρχαϊκή περίοδο, όταν ίδρυσαν πόλεις και εμπορικούς σταθμούς πλησίον της θάλασσας σε όλο και πιο απομακρυσμένες περιοχές, από την Ουκρανία μέχρι την Ισπανία. Δεν υπήρχε κάποιο κέντρο το οποίο να κατευθύνει την διασπορά τους και οι εγκαταστάσεις (άποικίες) προέρχονταν από μεγάλο αριθμό μητροπόλεων. Το ‘ελληνικό κέντρο’ ήταν εικονικό, ήταν θαλάσσιο, ήταν αποτέλεσμα μιας πολιτισμικής σύγκλισης που ακολούθησε τις φυσικές αποκλίσεις των επιμέρους εγκαταστάσεων. Πάνω από όλα και ανεξάρτητα από την απόσταση, κάποιες πρακτικές εγκατάστασης έγιναν ελληνικές στην πορεία και αυτές οι ελληνικές πλέον κοινότητες έμοιαζαν όλο και περισσότερο μεταξύ τους σε σχέση με τις γειτονικές τους κοινότητες, όπως τους Ετρούσκους, τους Ίβηρες, τους Σκύθες ή τους Λίβους. Η αντίθεση ανάμεσα σε ‘κέντρο και περιφέρεια’ δεν είχε σημασία (όλα ήταν ‘περι-’) αλλά ούτε και η διπολική αντίθεση ανάμεσα σε Έλληνες και βαρβάρους. Ο ελληνικός πολιτισμός συγκροτούσε περισσότερο ένα αποκεντρωμένο κόσμο που προέκυψε κατά την άποψή μου από τα χαρακτηριστικά του δικτύου. Ήταν η δυναμική των δικτύων ενός ‘μικρού κόσμου’ που διευκόλυνε τη γρήγορη δημιουργία συνδέσμων επιτρέποντας σε ροές πολιτισμικού περιεχομένου και σε διαδικασίες αυτοεπίγνωσης και ταυτότητας να πολλαπλασιάζονται.

Ίκαρος Μαντούβαλος

Επίκουρος Καθηγητής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Η αντίληψη του συλλογικού εαυτού στον κόσμο των παροίκων: Ζήτημα λέξεων;

Στον χώρο της ιστορικής κοινωνιολογίας, η αναζήτηση του τρόπου με τον οποίον κατασκευάστηκαν και ανακατασκευάζονται οι όροι της εθνικιστικής ιδεολογίας (π.χ. έννοιες, τύποι, κατηγορίες) αποτελεί μια εκ των ων ουκ άνευ συνθήκη για την κριτική διερεύνηση του εθνικισμού στον ιστορικό χρόνο και χώρο. Δεδομένης της δυτικοευρωπαϊκής καταβολής της εθνικιστικής ιδεολογίας, λέξεις, όπως έθνος, *natio*, *nation*, ανασημασιοδοτούνται και αναβαπτίζονται, από τα τέλη του 18ου αιώνα, με νέα περιεχόμενα, στο πλαίσιο των πολιτικών διακανονισμών και ιδεολογικών προταγμάτων του ‘Αιώνα των Φώτων’. Οι λέξεις, αν και δεν είναι καινούργιες, αποκτούν νέες σημασίες, μέσα στα χρονικά όρια της νεωτερικότητας.

Στη νεοελληνική περίπτωση, ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα, τα κενά που αφήνουν οι όροι ‘Γραικός’, ‘Γένος’, ‘Ρωμικός’ σχετικά με τη σύσταση του έθνους έρχεται σε μεγάλο βαθμό να τα καλύψει η ιστορικότητα του όρου ‘Έλληνας’. Οι μελέτες των τελευταίων δεκαετιών επιβεβαι-

ώνουν την πολυμορφία και την πολλαπλότητα των ταυτοτήτων, και μάλιστα σε μια περίοδο, όπως είναι αυτή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπου άρχισαν να αρθρώνονται και να μορφοποιούνται πολιτικά έννοιες και λέξεις, ενταγμένες όμως σε ένα πολύπλοκο πλέγμα ιστορικού νοήματος. Αναφορικά με τον κόσμο των παροίκων (18ος - αρχές 19ου αι.), η χαρτογράφηση των ταυτοτήτων και η αποκρυπτογράφηση των συλλογικών προσδιορισμών (Γραικός, Ρωμιάς, Έλληνας, Βλάχος, μη συνίτες Ρωμαίοι, nicht unierte Griechen, Greci, nazione greca, Griechen, Wallachen, Görögök, Olah κ.ά.) προσκρούουν σε αδιέξοδα που γεννά η πολυσημία του κειμενικού λόγου (ελληνόγλωσσου ή ξενόγλωσσου, δημόσιου ή ιδιωτικού) που παραγόταν κάθε φορά σε διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες στα κράτη και στις κοινωνίες υποδοχής (Τεργέστη, Λιβόρνο, Βιέννη, Πέστη, Μίσκολτς, Μπρασόβ, Σιμπιού κ.ά.). Καταστατικά και κανονισμοί συλλογικών μορφωμάτων (κοινοτήτων, αδελφοτήτων, κομπανιών), διοικητικά έγγραφα (εκκλησιαστικά, κρατικά, κοινοτικά), επιστολές, εκθέσεις και κείμενα μελών μιας πνευματικής, πολιτικής και κοινωνικής ελίτ αποκαλύπτουν διαφορετικές νοηματοδοτήσεις και προσλήψεις όρων που απηχούν συλλογικές ενότητες σε πολυεθνικά, μη οθωμανικά περιβάλλοντα. Ο βαθμός πραγμάτωσης της αυτογνωστικής διάθεσης από πλευράς παροίκων (και μάλιστα ποιών παροίκων) ή η γλώσσα ως ασφαλές ή μη τεκμήριο για την αναζήτηση της ταυτότητας συνιστούν μερικά από τα υπό πραγμάτευση θέματα της παρούσας ανακοίνωσης.

Σοφία Μεργιαλή-Σαχά

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Συλλογικές και εξατομικευμένες ταυτότητες βυζαντινών διανοομένων ως συνώνυμο επιβίωσης τον 14ο αιώνα

Ο όρος ‘Έλλην’, ως διακριτό και διαχρονικό πολιτιστικό συστατικό της βυζαντινής ταυτότητας, διαγράφει μία πρώτη διαδρομή σε έργα της βυζαντινής διανόησης του 11ου, 12ου και 13ου αι. με στόχο κυρίως την ανάδειξη της πολιτιστικής ανωτερότητας των Βυζαντινών έναντι των Λατίνων. Από τις αρχές του 14ου αι., με την απώλεια της Μικράς Ασίας και την μετατροπή της άλλοτε κραταιάς βυζαντινής αυτοκρατορίας σε ένα μικρό και φθίνον ελλαδικό κράτος, ο όρος ‘Έλλην’ ορίζει πλέον απερίφραστα και διατρανώνει τη νέα συλλογική εθνο-πολιτισμική ταυτότητα των Βυζαντινών διανοομένων, οι οποίοι μοιάζουν να αναζητούν στην ελληνικότητα και στην ταύτισή τους με το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν ένα παρήγορο καταφύγιο και αντίβαρο στις δοκιμασίες και την αστάθεια των καιρών. Σε αυτή τη συλλογική ταυτότητα αξίζει να αντιπαραβληθεί στη διάρκεια του δεύτερου μισού του 14ου αι. η εξατομικευμένη ταυτότητα του κορυφαίου διανοομένου και πολιτικού, Δημήτριου Κυδώνη, ο οποίος συνειδητά υιοθετεί μία θρησκευτική ταυτότητα που συνίσταται στην εγκατάλειψη της Ορθοδοξίας και την υιοθέτηση της Ρωμαιοκαθολικής πίστης.

Κωνσταντίνος Μπουραζέλης

Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο Αλέξανδρος και η διεύρυνση της έννοιας της ελληνικότητας

Στον Στράβωνα (Ι. 4. 9) παρατίθεται, και θ' αναλυθεί εδώ, η πολύ ενδιαφέρουσα ερμηνεία του Ερατοσθένη ως προς την πολιτική του Αλεξάνδρου έναντι των γηγενών 'βαρβάρων' της Ανατολής, υπό τη διοίκησή του πλέον. Οι απόψεις αυτές τοποθετούν τον Αλέξανδρο στον ρεαλιστικό αντίποδα των από άλλες πηγές γνωστών συστάσεων συμπεριφοράς του Αριστοτέλη προς τον μαθητή του, ενώ θα βρουν βέβαια αργότερα την πανηγυρική τους προβολή από τον Πλούταρχο στην αυτοκρατορική περίοδο.

Άγγελ Νικολάου-Κονναρή

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κύπρου

‘Όλος ο τόπος ήταν γεμάτος Ρωμαίοι’: Αυτό/ετεροπροσδιορισμοί και ταυτότητα/ες στην Κύπρο κατά τη λατινική κυριαρχία (1191-1571)

Η γλωσσική επικοινωνία αποτελεί ένα σημαντικό μέσο για τη διάδοση των πολιτισμών και προσφέρει ένα σπουδαίο κλειδί για την κατανόηση τόσο των δυναμικών διεργασιών πολιτισμικών ανταλλαγών όσο και των πολυπλόκων διαδικασιών δημιουργίας εθνικών/εθνοτικών ή συλλογικών/τοπικών ταυτοτήτων. Δεδομένου ότι η γλώσσα αποτελεί προϊόν μιας αναγνωρίσιμης ιστορικής και πολιτισμικής δράσης και η ιστορία ενεργό παράγοντα στην κοινωνική και εθνική κατασκευή της γλώσσας, η γλωσσική συνείδηση μιας ομάδας διαμορφώνεται σε συγκεκριμένα κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα και καθορίζει σε σημαντικό βαθμό την ταυτότητά της. Οι τέσσερις αιώνες της ιστορίας της Κύπρου υπό φραγκική και βενετική κυριαρχία (1191-1571) παρέχουν το χρονολογικό και ιστορικό-κοινωνικό πλαίσιο τόσο για τη διαμόρφωση της μεσαιωνικής κυπριακής διαλέκτου, η οποία φέρει τα πλείστα των χαρακτηριστικών της νεότερης, όσο και για την ανάπτυξη της τοπικής και συλλογικής ταυτότητας των Κυπρίων (βαθμός *Ρωμαϊκότητας* ή συμμετοχής στη βυζαντινή οικουμένη), ευαίσθητο και πολύπλοκο ζήτημα το οποίο επιβιώνει μέχρι σήμερα.

Με αφετηρία τη δήλωση ενός Κυπρίου του 15ου αιώνα, του Λεοντίου Μαχαιρά, η ανακοίνωση επιδιώκει να διερευνήσει τη χρήση από τους Έλληνες της Κύπρου συλλογικών (Έλληνας / Ρωμαίος / Γραικός) και τοπικών (Κύπριος / Κυπριώτης / Κυπραίος) αυτοπροσδιορισμών καθώς επίσης ετεροπροσδιορισμών (δηλαδή αυτοπροσδιορισμών σε σχέση με τον Άλλο) που περιγράφουν Έλληνες που δεν προέρχονται από την Κύπρο (Ρωμανίτης / Καλαμαράς / τοπωνυμικά επίθετα) και Κυπρίους που δεν είναι Έλληνες (Φράγκος / Λατίνος / Συριάνος / Αρμένης / Κυπριώτης / τοπικός) με στόχο τη χαρτογράφηση συνεχειών/ασυνεχειών στην πρόσληψη της ταυτότητάς τους. Παρόλο που η παρουσία των διαφόρων εθνοτικών και κοινω-

νικών ομάδων του κυπριακού πληθυσμού είναι άνιση στις διαθέσιμες γραπτές πηγές, η μελέτη θα βασιστεί στην υπόθεση εργασίας ότι συγκεκριμένα παραδείγματα κειμενικότητας εκφράζουν τις πολιτισμικές αντιλήψεις και κοινωνικές προκαταλήψεις μιας ομάδας και ότι οι γλωσσικοί δείκτες αυτογνωσίας και ετερότητας ορίζουν την ιστορία και την καταγωγή μιας ομάδας και ενσωματώνουν πολλά από τα στοιχεία εκείνα που συγκροτούν την ταυτότητα των μελών της και των Άλλων.

Γιώργος Πάλλης

Λέκτορας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

‘Οι αναστήσαντές με, το ορθόδοξον γένος των Ρωμαίων’: Δηλώσεις της ταυτότητας σε επιγραφές της μεταβυζαντινής περιόδου

Ένα ενδιαφέρον πεδίο διερεύνησης των αντιλήψεων για την ταυτότητα κατά τους μετά την Άλωση χρόνους συνθέτουν οι πολυάριθμες επιγραφές που έχουν αναγραφεί σε εκκλησιαστικού κυρίως χαρακτήρα κτίσματα, σε λίθο ή με χρώμα. Πρόκειται για μια πρακτική που έχει ως στόχο να απαθανατίσει προσωπικές ή συλλογικές πράξεις δωρεάς και αφιέρωσης, απευθυνόμενη αφενός στο θείο και αφετέρου στο κοινό που συγκροτούν οι πιστοί. Η δήλωση της ταυτότητας σε ένα τέτοιου είδους κείμενο, το οποίο έχει από τη φύση και τη θέση του έναν δημόσιο χαρακτήρα, συνιστά μια επίσημη έκφραση των σχετικών αντιλήψεων, ενταγμένη μάλιστα στο χώρο της εκκλησίας, γύρω από τον οποίο συσπειρώνονται οι Ελληνορθόδοξοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην ανακοίνωση σταχυολογούνται και σχολιάζονται παραδείγματα επιγραφών της περιόδου με αναφορές στην ταυτότητα του γένους των δωρητών ή της κοινότητας. Την πιο χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το σύνολο των επιγραφών του ναού της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα, που λαξεύθηκαν με συστηματικό τρόπο το 1810 για να απαθανατίσουν την ανοικοδόμηση του κουβουκλίου του Παναγίου Τάφου από το ‘ορθόδοξον γένος των Ρωμαίων’.

Αναστασία Παπαδία-Λάλα

Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Οι Greci στον ελληνοβενετικό κόσμο (13ος-18ος αι.): Ο λόγος των πολλαπλών εξουσιών

Κατά την περίοδο της μακραίωνης βενετικής κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο (13ος-18ος αι.), επικρατέστερος προσδιορισμός των κυριαρχούμενων εγχώριων πληθυσμών όλων των κοινωνικών στρωμάτων είναι αυτός του *Greci*, όρος που εμπεριέχει διάφορες νοηματοδοτήσεις και παραπέμπει σε σύνθετο πλέγμα ταυτοτήτων (θρησκευτικών-δογματικών αλλά και κοσμικών, με βάση τη γεωγραφική προέλευση, την κοινή γλώσσα, τις πολιτισμικές αναφορές).

Στη μελέτη θα διερευνηθεί η χρήση του όρου ως αυτοπροσδιορισμού/ετεροπροσδιορισμού σε κείμενα εκπορευόμενα από διαφόρων επιπέδων εξουσίες, τόσο κεντρικές βενετικές όσο και εγχώριες (εκθέσεις βενετών αξιωματούχων, καταστατικά κοινοτήτων, πρεσβείες, απογραφές, αλλά και συμβολαιογραφικά έγγραφα κ.ά.), ενώ θα επιχειρηθεί η εννοιολογική του αντιστοίχιση με συγκεκριμένες, αναγνωρίσιμες εντός του ελληνοβενετικού κόσμου θεσμικές ή συνειδησιακές συλλογικότητες. Τα παράγωγα του όρου *Greco* αλλά και οι συσχετισμοί του με τους –εναλλακτικούς ή μη– όρους ‘Έλλην’ και ‘Ρωμηός’ θα αποτελέσουν επίσης αντικείμενο της έρευνας. Τέλος η χρήση του όρου *Greco* και των παραγώγων του θα εξετασθεί σε σύνδεση με αντιλήψεις περί την ελληνική ιστορική συνέχεια και το πολιτικό-ιδεολογικό περιβάλλον των υπό του Βενετούς ελληνικών περιοχών.

Θεοδώρα Παπαδοπούλου

Δρ Βυζαντινής Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου

Τα ονόματα ‘Ρωμαῖος, ‘Έλλην, Γραικός κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους

Αρχικά εξηγείται η επιλογή του χαρακτηρισμού των όρων *‘Ρωμαῖος, ‘Έλλην και Γραικός* ως ονομάτων. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η σημασία των ονομάτων κυρίως μέσα από τη λόγια γραμματεία της μέσης βυζαντινής περιόδου με στόχο να εξεταστεί το ερώτημα, εάν αυτά λειτουργούν ως δηλωτικά μιας συλλογικής ταυτότητας. Με τον ίδιο στόχο εξετάζεται και η σημασία των συλλογικών όρων *ἔθνος, γένος και φυλή*. Συμπληρωματικά, γίνεται σύντομη αναφορά σε λατινικές πηγές της ίδιας εποχής, έτσι ώστε να αντιπαραβληθεί η χρήση και σημασία των ονομάτων (*‘Ρωμαῖος, ‘Έλλην και Γραικός*) από δυτικούς λαούς, με τους οποίους οι Βυζαντινοί ανέπτυξαν στενές σχέσεις είτε φιλίας και συμμαχίας είτε αντιπαλότητας και σύγκρουσης.

Δημήτρης Παυλόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η ‘ελληνικότητα’ στη Νεοελληνική Γλυπτική

Το πρόβλημα της “ελληνικότητας” –η λέξη μέσα σε εισαγωγικά– στη Νεοελληνική Γλυπτική θεωρήθηκε πολύπλοκο στην ιστοριογραφία της Ιστορίας της Νεότερης Τέχνης στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την άποψη ορισμένων μελετητών, δεν μπορούμε να συζητάμε την έννοια της “ελληνικότητας” μόνο διά της εικονογραφικής ερμηνευτικής οδού. Φιλοτέχνησαν γλύπτες στην Ελλάδα συνειδητά ελληνικά έργα; Ποιο είναι εν τέλει το πραγματικό πρόβλημα;

Νικόλας Πίσσης

Επιστημονικός Συνεργάτης, Ελεύθερο Πανεπιστήμιο Βερολίνου

Διακρίσεις και αμφισημίες: Συλλογικοί προσδιορισμοί στον ορθόδοξο κόσμο του 17ου αιώνα

Η παρατήρηση ότι η συγκρότηση κάθε κοινωνικής ομάδας, επομένως και των συλλογικών προσδιορισμών που την διακρίνουν και την περιγράφουν, συνδέεται με τη διάσταση της ετερότητας, τη σημασία ενός διακριτού όχι κατ’ ανάγκην εχθρικού περιβάλλοντος, δεν είναι πρωτότυπη. Συλλογικοί αυτοπροσδιορισμοί και ετεροπροσδιορισμοί ενεργοποιούνται, τροποποιούνται, ανασημασιοδοτούνται, όταν η θέση της ομάδας δεν είναι (πλέον) αυτονόητη, όταν οι οικείες κατηγορίες καθίστανται μη λειτουργικές. Η πλούσια έρευνα σχετικά με τη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στο χώρο της ελληνικής διασποράς, ιδίως κατά τον 18ο αιώνα, εκκινεί, άλλωστε, συνήθως από αυτήν τη μεθοδολογική αφετηρία και αξιοποιεί τις διαφορετικές ανάγκες και τα διαφορετικά συμφραζόμενα που διακρίνουν τη συνθήκη των παροικιών από εκείνη της οθωμανικής επικράτειας για την ανάδειξη της σύνθετης υφής των σχετικών διαδικασιών.

Στην ανακοίνωση αυτή το πεδίο μελέτης ορίζεται από δύο επιλογές, από τις οποίες προκύπτουν τα προβλήματα και ερωτήματα προς συζήτηση: Αφενός η χρονική εστίαση στον 17ο αιώνα, δηλ. σε ένα προεθνικό πλαίσιο, αλλά και πριν από τις μεταβολές, που ακολούθησαν στον επόμενο αιώνα και οι οποίες σχετίζονται με την διεύρυνση της ταυτότητας των Ρωμαίου/Γραικού/Έλληνα προς την κατεύθυνση ενός πολιτισμικού κεφαλαίου ή και μιας κοινωνικής/επαγγελματικής κατηγορίας. Πρόκειται επίσης για μία περίοδο, κατά την οποία υπό την πίεση των διαδικασιών της ομολογιοποίησης επιχειρείται να συγκροτηθεί με νέους όρους η συνείδηση ενός ενιαίου ορθόδοξου κόσμου. Αφετέρου η γεωγραφική εστίαση σε περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από το ορθόδοξο πρόσημο και από τη συνύπαρξη ορθόδοξων εθνοτικών ομάδων, όπως τα αθωνικά μοναστήρια, οι Παραδουνάβιες ηγεμονίες και η Ρωσία. Σε συνθήκες δηλαδή, όπου η θρησκευτική/ομολογιακή διάκριση δεν λειτουργεί. Αντίθετα ενδιαφέρουν οι εντάσεις, οι ρωγμές, τα εθνοτικά στερεότυπα που ενεργοποιούνται. Στόχος της ανακοίνωσης είναι η ανάδειξη της λειτουργικότητας των προεθνικών συλλογικών προσδιορισμών και με βάση αυτήν η ερμηνεία τόσο των ρητών διακρίσεων όσο και των αμφισημιών που εμφανίζουν οι πηγές για τα περιεχόμενα και τις έννοιες που συνδηλώνονται με τον προσδιορισμό του Ρωμαίου/Γραικού/Έλληνα.

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης

Επίκουρος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

‘Της μεγάλης ταύτης ιδέας’: Οι αφετηρίες της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας τον 19ο αιώνα

Η της Τρίτης Σεπτεμβρίου εν Αθήναις Εθνική Συνέλευσις (8 Νοεμβρίου 1843 - 18 Μαρτίου 1844) αποτέλεσε μέγιστο έναυσμα αυτογνωσίας. Η κοινοβουλευτική αγόρευση του Ι. Κωλέττη (14 Ιανουαρίου 1844) έχει προσδιοριστεί ιστοριογραφικά ως η κεντρική ομιλία αυτής της συντακτικής κοινοβουλευτικής περιόδου και ως η κυρίαρχη αφήγηση της Μεγάλης Ιδέας, στην οποία ο ομιλητής προσδίδει ένα αμιγώς πολιτισμικό περιεχόμενο και ανάλογο σκοπό (την *αναγέννησιν* και τον *φωτισμόν* της [Εγγύς] Ανατολής). Μια προσεκτικότερη όμως ανάγνωση αυτής της (όντως) ιστορικής ομιλίας αποκαλύπτει ότι το νόημα και ο πρωταρχικός σκοπός της ‘της μεγάλης εκείνης της πατρίδος ιδέας’ ήταν εθνικοαπελευθερωτικός: η Μεγάλη Ιδέα, από την οποία (κατά τον εξέχοντα αγορητή) εμπνέονταν ο Ρήγας Βελεστινλής και οι Αγωνιστές του 1821, αποσκοπούσε στην *απελευθέρωσιν* των Ελλήνων και ‘όλων εν γένει των ορθοδόξων χριστιανών’. ‘Ωρκίσθημεν λοιπόν υπέρ της ελευθερίας των ομοδόξων χριστιανών, και όλων των Ελλήνων’, μάς διδάσκει ο Ηπειρώτης πολιτικός, ‘αλλά διάφορα περιστατικά περιώρισαν ημάς εις ωρισμένην έκτασιν’. Εν τέλει, αυτό που επιδίωκε ο Ι. Κωλέττης ήταν να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ του ‘έθνους’ και της ‘Ελληνικής φυλής’ από τη μία μεριά και της ‘Ελλάδος’ από την άλλη, ενός χάσματος που επιτηδείως και ιδιοτελώς είχαν ανοίξει οι αυτόχθονες πληρεξούσιοι (βουλευτές - μέλη) της Εθνοσυνέλευσης της 3ης Σεπτεμβρίου.

Με άλλα λόγια, από που ήθελε να πλήξει ο παλαίμαχος πολιτικός Αγωνιστής ήταν ο ελλαδισμός, τονίζοντας παράλληλα την εδαφική και πνευματική ευρύτητα που είχε ο ελληνισμός. Οι προσδιορισμοί ‘γενικός’ και ‘μεγάλη’ (στις φράσεις ‘δραξάμενοι τα όπλα επί τω γενικώ τούτω σκοπώ’ και ‘εμακρύνθημεν της μεγάλης εκείνης της πατρίδος ιδέας’) χρησιμοποιούνται εδώ, για να τονισθεί η ευρύτητα του ελληνισμού σε αντιδιαστολή προς τα στενά όρια και τη μικρή εδαφική έκταση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, που σχηματίστηκε το 1830. Η φύση λοιπόν της Μεγάλης Ιδέας, όπως την προσδιόρισε ο Ι. Κωλέττης το 1844, ήταν πρωτίστως πολεμική και εδαφική και δευτερευόντως πολιτισμική και πνευματική. Το ακριβές νόημα της ‘Μεγάλης Ιδέας’ του Κωλέττη γίνεται πληρέστερα κατανοητό μέσα στα συμφραζόμενα των υπολοίπων αγορεύσεων, όπου οι προσδιορισμοί ‘μικρός’, ‘μέγας’, ‘άπας’ και ‘γενικός’ εναλλάσσονται.

Μαρίνος Σαρηγιάννης

Ερευνητής Β΄, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών/ Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας, Ρέθυμνο

Εικόνες των αρχαίων Ελλήνων στις οθωμανικές γραμματειακές πηγές πριν από τον 19ο αιώνα

Η ανακοίνωση θα εστιάσει στην πρόσληψη του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος από τις οθωμανικές τουρκικές γραμματειακές πηγές πριν από την Ελληνική Επανάσταση και το Τανζι-

μάτ. Θα εξεταστούν εν συντομία οι λαϊκές παραδόσεις σχετικά με διάφορα αρχαία ή βυζαντινά μνημεία, την οικοδόμηση της Κωνσταντινούπολης και της Αγίας Σοφίας κ.ο.κ., και πιο αναλυτικά η παρουσία αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων (Πλάτων, Αριστοτέλης) ή άλλων προσωπικοτήτων (Μέγας Αλέξανδρος) όπως κληρονομήθηκε στους Οθωμανούς από την ισλαμική παράδοση. Το μεγαλύτερο μέρος της ανακοίνωσης θα αφορά τις καθαρά οθωμανικές εξιστορήσεις της αρχαίας ελληνικής ιστορίας, από μια μυθική ιστορία της Ουγγαρίας των μέσων του 16ου αιώνα μέχρι μια σειρά γενικές ιστορίες του κόσμου από τα μέσα του 17ου μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα. Οι εξιστορήσεις αυτές φανερώνουν μια πρωτότυπη μίξη των ισλαμικών παραδόσεων και της ανάγνωσης ευρωπαϊκών πηγών σχετικά με την αρχαία Ελλάδα. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στα εθνωνύμια που χρησιμοποιούν οι εν λόγω πηγές: η συνήθης ονομασία για τους αρχαίους Έλληνες είναι η αραβική *Γιουνάν*, ενώ με τον όρο *Ρουμ* υπονοείται συνήθως η αρχαία Ρώμη, ενίοτε όμως και η Ελλάδα.

Francesco Scalora

Δρ Πανεπιστημίου του Palermo, Μεταδιδάκτωρ Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Ελληνο-αλβανικοί εποικισμοί στη Σικελία, 15ος-19ος αι.: Ζητήματα ταυτότητας και προβλήματα ερμηνείας του όρου ‘Graecus/Greco’ στα καταστατικά ίδρυσης (Capitoli di fondazione) των ελληνο-αλβανικών κοινοτήτων της Σικελίας

Η ανακοίνωση θέτει κυρίως ερωτήματα και διατυπώνει υποθέσεις με σκοπό να προκαλέσει προβληματισμούς αναφορικά με τη χρήση του όρου ‘Graecus/Greco’ στα καταστατικά ίδρυσης (*Capitoli di fondazione*) των αλβανόφωνων κοινοτήτων της Σικελίας.

Οι κοινότητες αυτές απαρτίστηκαν από Αλβανούς της Αλβανίας, από Αρβανίτες, που είχαν ήδη εγκατασταθεί στις ελληνικές περιοχές, διακόσια περίπου χρόνια πριν την προς Δυσμάς μετακίνησή τους (ώστε να θεωρούν και δική τους πατρίδα πλέον την Πελοπόννησο), και από Έλληνες. Η εγκατάστασή τους στη Σικελία, σύμφωνα με τα εκδεδομένα καταστατικά ίδρυσης (*Capitoli di fondazione*), περιορίζεται χρονολογικά, κατά κύματα και σε διάφορες εποχές, στην περίοδο από το 1482-1534. Άλλα κύματα μετανάστευσης καταγράφονται μέχρι και στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα.

Ο πληθυσμός αυτός, που, χάρη στις αποφάσεις της Συνόδου της Φλωρεντίας, στο αρχικό στάδιο της εγκατάστασής του θεωρήθηκε Καθολικός από τις αρχές της Ρώμης, ύστερα (τέλη του 16ου αι.), στο πλαίσιο της Καθολικής Μεταρρύθμισης, αναγκάστηκε να χάσει το ορθόδοξο δόγμα του, διατηρώντας, όμως, στον θρησκευτικό τομέα το λεγόμενο ‘βυζαντινό τυπικό’ (*rito greco*), δηλαδή το τυπικό και τη λειτουργική γλώσσα της ελληνορθόδοξης εκκλησίας.

Οι κάτοικοι των κοινοτήτων αυτών αποκαλούνταν (ως τα μέσα τουλάχιστον του 19ου αιώνα) ως ‘Greci’ (Γραικοί) –όρος που υπογραμμίζει και τη θρησκευτική ταυτότητά τους– και

άλλοτε ως ‘Albanesi’ (Αλβανοί) ή, όπως και σήμερα, ‘Arbëreshë’ (Αρβανίτες). Προσδιορίζεται με τους όρους αυτούς η διπλή εθνοτική φύση του πληθυσμού αυτού. Παρά ταύτα, από τα τέλη του 17ου και κυρίως από τις αρχές του 18ου αιώνα ξεκίνησαν οι διεργασίες που οδήγησαν στον σταδιακό αφελληνισμό, με τον εξιταλισμό ή και τον πλήρη εξαλβανισμό των κοινοτήτων αυτών.

Αξίζει να σημειωθεί επιπλέον ότι η ιταλική ιστοριογραφία (με ελάχιστες εξαιρέσεις) άρχισε (αρχές του 20ού αιώνα) να αποκαλεί τους μετανάστες των ομάδων αυτών μόνο ως ‘Albanesi’, θεωρώντας ότι ο όρος *graecus* αντιπροσώπευε θρησκευτική μόνο ταυτότητα, όχι και εθνοτική.

Νικήτας Σινιόσογλου

Εντεταλμένος Ερευνητής, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Φιλοσοφία και νεοελληνική ταυτότητα, 19ος-20ός αιώνες

Η νεοελληνική ταυτότητα ως φιλοσοφικό πρόβλημα απασχόλησε τον Κώστα Αξελό και τον Παναγιώτη Κονδύλη, οι οποίοι έγραψαν σημαντικά δοκίμια για το θέμα. Αλλά η σχετική συζήτηση είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα με την αντίθεση ουσιοκρατικών και αντι-ουσιοκρατικών απόψεων: οι μεν ουσιοκρατικές απόψεις είδαν στην ελληνικότητα μια σχεδόν μεταφυσική, εξαιρετική οντότητα που πάλευε να επιβιώσει στον ρου της ιστορίας –με κυρίαρχο ρόλο να αποδίδεται στο όμαιμον, στη θρησκεία, στην γλώσσα. Οι δε αντι-ουσιοκρατικές προσεγγίσεις, οι οποίες και επικράτησαν, παρέκμαψαν την φιλοσοφική διάσταση του προβλήματος θεωρώντας πως η ελληνικότητα διαρκώς εξαϋλώνεται στο κοινωνικό πεδίο, ρευστοποιείται αέναα, και άρα συνιστά ένα μεταβλητό και κοινωνικώς διαμεσολαβημένο κατασκεύασμα. Αμφότερες οι προσεγγίσεις είναι ευάλωτες από ιστορικο-φιλοσοφική άποψη, στον βαθμό που αδυνατούν να αναμετρηθούν με το καίριο πρόβλημα της σχέσης ελληνικής φιλοσοφίας και Ορθοδοξίας: πράγματι, από τους απολογητές της ύστερης αρχαιότητας ως τον Γεννάδιο Σχολάριο, ο Ελληνισμός και ο Χριστιανισμός γίνονταν αντιληπτοί ως διακριτοί τρόποι ύπαρξης, οι οποίοι δίνουν ανταγωνιστικές απαντήσεις σε ερωτήματα μεταφυσικά, κοσμολογικά, και πολιτικά. Άρα, κάθε απόπειρα αναστοχασμού της νεοελληνικής ταυτότητας μοιραία οφείλει να ξεπεράσει τα στεγανά της πολιτισμικής και της κοινωνικής ιστορίας, όσο και κάθε αφελούς ουσιοκρατίας, προκειμένου να λάβει υπόψη την πάλη των ιδεών σε βάθος χρόνου.

Δημήτρης Σταματόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Περί της μοναρχίας Ελλήνων και Ρωμαίων: Οι προφητείες του Δανιήλ στο έργο ενός δασκάλου του Ελληνικού Φροντιστηρίου στο Μελένικο των αρχών του 19ου αιώνα

Η ανακοίνωση θα ασχοληθεί με τον τρόπο πρόσληψης της ιστορίας των Ελλήνων και των Ρωμαίων ως τμημάτων της ‘Εισαγωγής εις την Καθολικήν Ιστορίαν’, που ο Κωνσταντίνος

Νικολάου, δάσκαλος στο Ελληνικό Φροντιστήριο της πόλεως του Μελενίκου, είχε συγγράψει το 1815, με βάση τη μορφή των ερωταποκρίσεων, ‘χάριν των πρωτοπείρων μαθητών εξαιρέτως δε των περί τα ελληνικά σπουδαζόντων’. Η *Εισαγωγή* του Νικολάου οικοδομείται με βάση το μοντέλο των προφητειών του Δανιήλ, κατατέμνει δηλαδή την παγκόσμια ιστορία σε τέσσερα μέρη, μόνο που τη θέση των Βαβυλωνίων την παίρνουν οι Ασσύριοι, ενώ των τεσσάρων προηγείται η Εβραϊκή Ιστορία (κάνοντας το σχήμα του Νικολάου πενταμερές), και έπεται, ως εκτενές επίμετρο, η Ιστορία της μοναρχίας των Τούρκων. Η τελευταία αντιμετωπίζεται ως συνέχεια της μοναρχίας των Ρωμαίων. Η μελέτη των ιδεολογικών διεργασιών στην ιστοριογραφική προσέγγιση του Νικολάου μας δίνει ενδιαφέροντα στοιχεία ενός κόσμου που βρίσκεται στα πρόθυρα της Επανάστασης του 1821 και ταυτόχρονα σε μια περιοχή ιδιαίτερα κοντά στο οθωμανικό κέντρο με μεγάλη άνθιση των ελληνικών γραμμάτων, ειδικά στα χρόνια της αρχιερατείας του μητροπολίτη Μελενίκου Ανθίμου (1796-1820).

Αλεξάνδρα Σφοΐνη

Εντεταλμένη Ερευνήτρια, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

‘Άληθείς Έλληνες’ – ‘ανάξιοι του ελληνικού ονόματος’: Οι ταυτότητες των Ελλήνων στην Επανάσταση του 1821

Είναι γεγονός ότι στην Επανάσταση του ’21 γενικεύεται η χρήση του ονόματος Έλληνες στα επίσημα κείμενα, αν και παρατηρούνται ακόμη ορισμένες χρήσεις των ονομάτων Ρωμαίοι και Γραικοί, ιδίως στην ιδιωτική αλληλογραφία. Ποιο είναι όμως το περιεχόμενο του ονόματος Έλληνες; Θα λέγαμε ότι μπορούμε να διακρίνουμε σε γενικές γραμμές δύο σημασίες που αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικές ταυτότητες, εικόνες και αυτοεικόνες των επαναστατημένων Ελλήνων:

Α. Οι Έλληνες ως συλλογικό σώμα και έθνος, ως ‘άληθείς Έλληνες’, δηλαδή ιδανικοί απόγονοι ένδοξων προγόνων, όπως τους επανανακάλυψε ο Διαφωτισμός, καθώς και καλοί χριστιανοί, ηρωικοί αγωνιστές της ανεξαρτησίας της Ελλάδας, πολίτες του ιδρυόμενου ελληνικού κράτους και επάξια μέλη της ευρωπαϊκής οικογένειας.

Β. Οι Έλληνες ως ‘Ρωμηοί’, ακόμη και όταν δεν χρησιμοποιείται η λέξη, ‘ανάξιοι του ελληνικού ονόματος’, διηρημένοι γεωγραφικά ή πολιτικά, με όλα τα ελαττώματα που τους κληρονόμησε η μακρόχρονη δουλεία.

Στην ανακοίνωση αυτή θα εξετασθεί το λεξιλογικό και σημασιολογικό πεδίο του ονόματος Έλληνες κατά την Επανάσταση του ’21 σε ποικίλα κείμενα της εποχής: επίσημα έγγραφα, αλληλογραφία, φυλλάδια, βιβλία, τύπος.

Γιώργος Τζεδόπουλος

Δρ Ιστορίας Νέου Ελληνισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Επιστημονικός Συνεργάτης, Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, Ακαδημία Αθηνών

‘Χριστιανός’, ‘μουσουλμάνος’, ‘Έλλην’, ‘Τούρκος’: Μερικές σκέψεις για τη διαπραγμάτευση συλλογικών ταυτοτήτων τον 17ο αιώνα με αφορμή την ‘Διάλεξιν’ του Παναγιωτάκη Νικούσιου με τον Βανί εφέντη

Η *Διάλεξις* του μεγάλου διερμηνέα Παναγιωτάκη Νικούσιου με τον ιεροκήρυκα Βανί εφέντη, που τοποθετείται στα 1662, εντάσσεται ειδολογικά στην παράδοση των ελληνικών αντιρρητικών κειμένων κατά του ισλάμ. Το μεγάλο της ενδιαφέρον έγκειται στο ότι φωτίζει όψεις των επεξεργασιών και αναδιατυπώσεων της ταυτότητας –και των περί αυτής αντιπαραθέσεων– ανάμεσα σε εκπροσώπους των μουσουλμανικών και των ορθόδοξων ελίτ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο συγκεκριμένο ιστορικό συγκείμενο, δηλαδή σε μια εποχή γενικευμένης κρίσης και ανάδυσης μεσσιανικών προσδοκιών. Είτε αυθεντική είτε απόκρυφη, όπως έχει υποστηριχθεί, γνώρισε μεγάλη διάδοση ανάμεσα στους ελληνόφωνους χριστιανούς ήδη από τα τέλη του 17ου αιώνα, κάτι στο οποίο συνέβαλε σημαντικά η απλή, προσβάσιμη γλώσσα του κειμένου.

Στην ανακοίνωση αυτή θα αναλύσουμε τις αντιλήψεις και λειτουργίες της συλλογικής ταυτότητας στην *Διάλεξιν* ως δυναμικές, εν εξελίξει κατηγορίες με συγκεκριμένες στοχεύσεις, και όχι ως απλά ιδεολογικά αποτυπώματα μιας πολιτικοθρησκευτικής τάξης πραγμάτων. Στη συνέχεια, με αφετηρία τους προβληματισμούς αυτούς, θα εξετάσουμε ένα ευρύτερο φάσμα κειμένων και πηγών της ίδιας εποχής, με στόχο να ανιχνεύσουμε παρόμοια πεδία διαλογικής ή/και συγκρουσιακής διαπραγμάτευσης της συλλογικής ταυτότητας, θρησκευτικής και εθνοτικής, σε άλλες κατηγορίες κοινωνικής διάδρασης μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων.

Θέση μας είναι πως η εποχή της κρίσης του 17ου αιώνα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, εποχή που σφραγίστηκε τόσο από τη σύντομη αλλά πλούσια σε επιπτώσεις επιβολή του μουσουλμανικού ζηλωτισμού στην επίσημη πολιτική των Οθωμανών, όσο και από την ανάδυση νέων ευρωπαϊκών ισορροπιών ισχύος, ήταν καθοριστική για τη μετεξέλιξη των μη μουσουλμάνων σε ‘μειονότητα’ και για τη συγκρότηση ‘εθνικών’ συλλογικοτήτων. Στην ανακοίνωση αυτή θα προσπαθήσουμε να δείξουμε μερικές όψεις αυτής της διαδικασίας, όπως αποτυπώθηκαν στις επεξεργασίες δόμησης και εμπέδωσης συλλογικών κοινωνικών ταυτοτήτων.

Γιώργος Τόλιας

Διευθυντής Ερευνών, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, και Directeur d'études, École pratique des hautes études

Χώρος, καταγωγή, και αρχαιογνωστική γεωγραφία (15ος-18ος αι.)

Παράλληλα με την ιστοριογραφία, οι ουμανιστές προσέτρεξαν και στην αρχαιογνωστική συγκριτική γεωγραφία προκειμένου να ορίσουν τους ιστορικούς πολιτιστικούς δεσμούς που συνέιχαν τους λαούς της πρώιμης νεωτερικότητας.

Η γεωγραφία της νεωτερικότητας διαμορφώνεται υπό την αιγίδα των Ελλήνων γεωγράφων των αυτοκρατορικών χρόνων, του Πτολεμαίου πρωτίστως και του Στράβωνα, αλλά και των ελασσόνων γεωγραφικών εγχειριδίων της ύστερης αρχαιότητας. Η αναγνώριση του νεώτερου κόσμου μέσα από τις χωρικές έννοιες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας αποσκοπούσε στη συγκρότηση μιας ενιαίας αυτοκρατορικής κληρονομιάς και στην μετατροπή των ποικίλων εθνοπολιτιστικών περιοχών σε χώρους εξουσίας. Πρόκειται για ένα συγκροτημένο και κοινό σύστημα αναπαράστασης, στο πλαίσιο του οποίου συντελείται η σύνδεση των συλλογικών εθνοπολιτιστικών ομάδων με τις νεότερες εθνικές χωρικές οντότητες.

Στην παρέμβαση αυτή παρουσιάζεται συνοπτικά το πέρασμα από την έννοια των ‘Ελλήνων’ σε εκείνη της ‘Ελλάδας’ η διαμόρφωση και η παγίωσή του μέσα στο συνεχές της ουμανιστικής γεωγραφικής παράδοσης από τον 15ο έως τον 18ο αιώνα. Η έμφαση δίνεται (α) στα διαδοχικά στρώματα περιεχομένου που επικάθονται στις εννοιολογήσεις του ελληνικού χώρου καθώς η ουμανιστική γεωγραφία προχωρά σε μια ολοένα και περισσότερο σύνθετη ιστορική θεώρηση των φαινομένων, και (β) στη θέση των Ελλήνων γεωγράφων στις σχετικές ζητήσεις.

Αναστασία Χάματσου

Δρ Ιστορίας Πολιτικών Επιστημών, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Συνεργάτης Πανεπιστημίου Κύπρου,

‘... Αλλά συμφώνως προς τους λοιπούς αδελφούς ημών Έλληνας θέλομεν προσπαθήσει διά την ελευθερίαν...’. Από το millet στην εθνική ελληνική κοινότητα στην Κύπρο (ύστερη Οθωμανοκρατία-πρώιμη Αγγλοκρατία)

Ο 19ος αιώνας υπήρξε ιδιαίτερα καθοριστικός για την ιστορία της Κύπρου, αφού το νησί διέρχεται την τελευταία φάση της Οθωμανικής κυριαρχίας και εντάσσεται στην νεωτερικότητα με την ανάληψη της διοίκησής του από την Βρετανική αυτοκρατορία. Κατά την ύστερη περίοδο της Οθωμανοκρατίας, ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες οδήγησαν σε μία σειρά δομικών και θεσμικών αλλαγών στην διοίκηση του νησιού (Τανζιμάτ), οι οποίες επέφεραν οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, απότοκο των οποίων υπήρξε η ανάδυση μιας ελληνορθόδοξης αστικής τάξης στην Κύπρο. Η τελευταία θα θέσει υπό αμφισβήτηση την προηγούμενη κατάσταση πραγ-

μάτων, τόσο εντός της ίδιας της κοινότητας, η οποία παραδοσιακά εκπροσωπείται από την Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Κύπρου, όσο και σε σχέση με την Οθωμανική διοίκηση. Καθοριστικό ρόλο σε αυτό διαδραμάτισε η ανάπτυξη των εθνικών κινημάτων στην Ευρώπη και η δημιουργία του ελληνικού κράτους. Η ύπαρξη ενός εθνικού ελληνικού κράτους ανέδειξε και για την Κύπρο, όπως και για άλλα μέρη του ελληνισμού που δεν είχαν ενταχθεί σε αυτό, ένα νέο σημείο αναφοράς. Η διαδικασία εξισορρόπησης ανάμεσα στα δύο πλέον κέντρα του ελληνισμού, την Κωνσταντινούπολη και την Αθήνα, θα οδηγήσει σε εσωτερικές μεταβολές και θα συμβάλει στην μετεξέλιξη από την κοινότητα του Rum millet (της Κύπρου) στην εθνική κοινότητα, διαδικασία που θα διαρκέσει μέχρι και την πρώτη Αγγλοκρατία.

Ιωάννης Κ. Χασιώτης

Ομότιμος Καθηγητής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Αναζητώντας εσωτερικές και εξωτερικές μαρτυρίες για τον εθνικό προσδιορισμό των Ελλήνων στα προεπαναστατικά χρόνια

Μολονότι οι λαοί δεν συνηθίζουν στις μεταξύ τους εσωτερικές σχέσεις να αυτοπροσδιορίζονται με χαρακτηριστικά εθνικά, ωστόσο είναι διαθέσιμο πλήθος μαρτυριών με λίγο ή περισσότερο σαφείς αναφορές στην εθνική τους ιδιοπροσωπία. Αυτό τουλάχιστον αφορά λαούς, των οποίων η συλλογική αντίληψη ότι ανήκουν σε διακριτά έθνη έχει καταγραφεί σε πρωτογενείς πηγές της πρώιμης νεότερης ιστορίας. Ανάμεσά τους ανήκει και η *κατεξοχήν* ιστορική (για ποικίλους λόγους) εθνοτική κοινότητα, η ελληνική. Αλλά για να αποτιμήσουμε την ενδεχόμενη πολιτική σημασία των πηγών αυτών είναι ανάγκη να τις προσεγγίσουμε (α') στα ιστορικά και ιδεολογικά τους συμφραζόμενα, και (β') σε σύγκριση με τη χρήση πριν από το Διαφωτισμό ανάλογων τεκμηρίων που αφορούν και άλλους λαούς της Ευρώπης. Και επειδή οι πηγές (ελληνικές και ξένες), που αφορούν το ελληνορθόδοξο στοιχείο των τριών πρώτων αιώνων της Τουρκοκρατίας, είναι διάσπαρτες, περιστασιακές ή και αθησαύριστες, ο σχεδιασμός ενός ειδικού *corpus* μοιάζει να είναι αναγκαίος. Η πραγματοποίηση αυτού του συλλογικού έργου θα διευκολύνει τις νεότερες γενιές των ιστορικών να προσεγγίζουν το νεοελληνικό εθνικό φαινόμενο με τρόπο στέρεο και τεκμηριωμένο και, το σημαντικότερο, μακριά από τα ιδεολογικά στερεότυπα της παραδοσιακής εθνικιστικής ιστοριογραφίας, αλλά και από προκαθορισμένα ερμηνευτικά σχήματα νεωτερικών και μετανεωτερικών θεωριών, που προβάλλονται από μελετητές χωρίς άμεση πρόσβαση στις πρωτογενείς πηγές.

Ευάνθης Χατζηβασιλείου

Καθηγητής της Ιστορίας του Μεταπολεμικού Κόσμου, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ταυτότητες, ιστορικότητα και το πρόβλημα της αλαζονείας του παρόντος

Η εισήγηση θα επικεντρωθεί σε δύο άξονες που αφορούν τις πνευματικές προϋποθέσεις της ενασχόλησης με το παρελθόν και τις εκδοχές της ταυτότητας που εμφανίζονταν τότε. Ο πρώτος αφορά την ανάγκη αποφυγής του πρωθύστερου –που αποτελεί την πλέον επώδυνη παγίδα για έναν επαγγελματία ιστορικό. Ο ιστορικός, κατά τούτο, οφείλει να σεβαστεί τον Άλλο, έστω και εάν αυτός ο Άλλος είναι ένας Έλληνας διαφορετικής εποχής, και πάντως δεν μπορεί να ορίσει το κριτήριο της ταυτότητας αποκλειστικά και μόνον με όρους της ελληνικής εμπειρίας του έθνους-κράτους από τον 19ο αι. Αυτό θα συνιστούσε έναν ιδιότυπο πνευματικό ‘ιμπεριαλισμό’ της δικής μας εποχής έναντι των προγενέστερων. Ο δεύτερος άξονας αφορά τη συζήτηση περί της σημασίας των ρήξεων και της συνέχειας στη μελέτη της ιστορίας. Παρά το γεγονός ότι υπάρχει η τάση, τελευταία, για επικέντρωση στις ρήξεις, η ιστορική μεθοδολογία βασίζεται πρώτιστα στην επισήμανση των μεγάλων συνεχειών, από την ‘ιστορική ροή’ του E.X. Καρρ ως τη ‘longue durée’ του M. Μπλοχ.

Ευάγγελος Χρυσός

Ομότιμος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Γραικοί και Λατίνοι στην αναμέτρηση πάπα Νικολάου και πατριάρχη Φωτίου

Κατά την έριδα πατριάρχου Φωτίου και πάπα Νικολάου Α΄ για την εκκλησιαστική δικαιοδοσία επί των νεοφώτιστων Βουλγάρων η αναμέτρηση έλαβε διαστάσεις γενικής πολιτιστικής σύγκρουσης Ανατολής και Δύσης. Λοιδορήθηκε τότε η Ρώμη από την Κωνσταντινούπολη ως ‘πεπαλαιωμένη πόλη’ [*urbs inveterata*] και η λατινική γλώσσα ως ‘βαρβαρική’ και ‘σκυθική’. Οι υπεροπτικές αυτές προσβολές αξιοποιήθηκαν από τον πάπα κατά τρόπο πρωτάκουστο ώστε να ξεσηκώσει όλη τη λατινόφωνη Δύση εναντίον των ‘Γραικών’, διότι είχαν το θράσος να ελέγξουν τις δογματικές θέσεις και τις λατρευτικές πρακτικές της. Σημαντικοί θεολόγοι κλήθηκαν τότε να γράψουν υπομνήματα-λιβέλλους *contra Graecos*. Η συνειδητή αντικατάσταση του όρου *romanus* με την αδόκιμη λέξη ‘Gr(a)ecus’ στα κείμενα αυτά και στην παπική αλληλογραφία στόχευε βέβαια στην άρνηση της ‘ρωμαϊκής’ υπόστασης της αυτοκρατορίας της Κωνσταντινιούπολεως ως του νομιμοποιητικού βάθρου της φυσικής συνέχειας της πολιτείας των Ρωμαίων.

Η αναμέτρηση για τη Βουλγαρία ήταν λοιπόν το μήλον της έριδος χάριν του οποίου προκλήθηκε τεχνητή μεγέθυνση και προβολή των θεολογικών και εκκλησιαστικών διαφορών και η σύγκρουση έλαβε μοιραίες διαστάσεις για την πολιτιστική ενότητα του μεσαιωνικού κόσμου. Τα δύο μέρη, η ‘Ανατολή’ και η ‘Δύση’ της ενιαίας Ευρώπης έμελλε να αποξενωθούν και να διαιρεθούν σε έναν ‘λατινικό’ και έναν ‘γραικικό’ κόσμο.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΟΜΙΛΗΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΕΔΡΩΝ

Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Ομότιμη Καθηγήτρια, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, eangel@ionio.gr
Σοφία Ανεζίρη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, sanez@arch.uoa.gr
Πάνος Βαλαβάνης, Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, pval@arch.uoa.gr
Ελπίδα Βόγλη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, harrist@hol.gr
Lidia Cotovanu, Δρ της École des Hautes Études en Sciences Sociales, Μεταδιδάκτωρ Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, lcotovanu@yahoo.com
Κώστας Γαγανάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, cgagan@arch.uoa.gr
Έφη Γαζή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, egazi@hol.gr
Κατερίνα Γαρδίκια, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, kgardika@arch.uoa.gr
Πάρις Γουναρίδης, Ομότιμος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, pgounar@uth.gr
Nadia Danova, Καθηγήτρια, Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Βουλγαρική Ακαδημία των Επιστημών, nadiadnv@yahoo.com
Tudor Dinu, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου, tudordinu@hotmail.com
Μαρία Ευθυμίου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, mefthim@arch.uoa.gr
Ιωάννης Ζελεπός, Ludwig-Maximilians-Universität Μονάχου, ioannis.zelepos@lmu.de
Anthony Kaldellis, Καθηγητής, Ohio State University, kaldellis.1@osu.edu
Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Επίκουρος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, karamanolaki@arch.uoa.gr
Όλγα Κατσιαρδή-Hering, Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, olkats@uoa.gr
Τόνια Κιουσσοπούλου, Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης, kiousopoulou@uoc.gr
Johannes Koder, Ομότιμος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο της Βιέννης, Johannes.Koder@oeaw.ac.at
Ηλίας Κολοβός, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, ekolovos1@gmail.com
Παρασκευάς Κονόρτας, Αναπληρωτής Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, pakonort@gmail.com
Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και Ιόνιο Πανεπιστήμιο, kontogeorgisd@yahoo.com

Κώστας Κοπανιάς, Επίκουρος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,
kkorpanias@arch.uoa.gr

Φωκίων Κοτζαγεώργης, Επίκουρος Καθηγητής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
phokion@hist.auth.gr

Γιάννης Κουμπουρλής, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, koumpi@social.soc.uoc.gr
Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων,
aconstan@uoi.gr

Κατερίνα Κωνσταντινίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών, kkonstantin@arch.uoa.gr

Δήμητρα Λαμπροπούλου, Λέκτωρ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,
dlamprop@arch.uoa.gr

Ανδρέας Λυμπεράτος, Επίκουρος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών
Επιστημών, lyberatos@gmail.com

Irada Malkin, Καθηγητής, Tel Aviv University, malkin.irad@gmail.com

Έκαρος Μαντούβαλος, Επίκουρος Καθηγητής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης,
ikmadou@yahoo.gr

Σοφία Μεργιαλή-Σαχά, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών, smergiali@arch.uoa.gr

Κωνσταντίνος Μπουραζέλης, Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,
kburasel@arch.uoa.gr

Κατερίνα Νικολάου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών, anikolaou@arch.uoa.gr

Άγγελ Νικολάου-Κονναρή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κύπρου,
an.konnaris@cytanet.com.cy

Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου, Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,
mdourou@arch.uoa.gr

Γιώργος Πάλλης, Λέκτορας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,
gpallis@arch.uoa.gr

Αναστασία Παπαδία-Λάλα, Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,
apapadia@arch.uoa.gr

Θεοδώρα Παπαδοπούλου, Δρ Βυζαντινής Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο,
doretta@papadopoulou@yahoo.gr

Μαρία Παπαθανασίου, Επίκουρη Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών, mpapath@arch.uoa.gr

Δημήτρης Παυλόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών, dempavl@arch.uoa.gr

- Νικόλας Πίσσης, Επιστημονικός Συνεργάτης, Freie Universität Berlin, npissis@hotmail.com
- Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, Επίκουρος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, sploumid@arch.uoa.gr
- Μαρίνος Σαρηγιάννης, Ερευνητής Β', Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών/ Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας (Ρέθυμνο), sariyannis@ims.forth.gr
- Francesco Scalora, Δρ Πανεπιστημίου του Palermo, Μεταδιδάκτωρ Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ventunesimo.fs@libero.it
- Βάσω Σειρινίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, vseirinid@arch.uoa.gr
- Νικήτας Σινιόσογλου, Εντεταλμένος Ερευνητής, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, nsinios@eie.gr
- Δημήτρης Σταματόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, ds@uom.gr
- Αλεξάνδρα Σφοίνη, Εντεταλμένη Ερευνήτρια, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, alexsfin@eie.gr
- Γιώργος Τζεδόπουλος, Δρ Ιστορίας Νέου Ελληνισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Επιστημονικός Συνεργάτης, Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, Ακαδημία Αθηνών, tzedoy@gmail.com
- Γιώργος Τόλιας, Διευθυντής Ερευνών, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Directeur d'études, École pratique des hautes études, gtolias@eie.gr
- Αναστασία Χάματσου, Δρ Ιστορίας Πολιτικών Επιστημών, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Συνεργάτης Πανεπιστημίου Κύπρου, aha@ucy.ac.cy
- Ιωάννης Κ. Χασιώτης, Ομότιμος Καθηγητής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ihass@hist.auth.gr
- Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, xevanthis@arch.uoa.gr
- Ειρήνη Χρήστου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ichres@arch.uoa.gr
- Ευάγγελος Χρυσός, Ομότιμος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, evchrysos@gmail.com

Φωτογραφία χαρακτηριστικού εξωφύλλου:

Ed. Dodwell, *Views in Greece*, 1819

Ψηφιακό αρχείο *Travelogues* - Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη